

e-ISSN: 2619-9114

December/ Aralık 2022, Volume/Cilt 6, Issue/Sayı 2

SEMİN EL-HALEBÎ'NİN 'UMDETÜ'L-HÜFFÂZ FÎ TEFSİRİ EŞREFİ'L-ELFÂZ ADLI ESERİNİN ULÛMÜ'L-KUR'ÂN AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of Samin al-Halabî's Work Named 'Umdah al-huffâz fî
tafsîr aşraf al-alfâz' in Terms of Ulum al-Qur'an

Mehmet Sait AKAN

Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Tefsir Ana Bilim Dalı.

m.saidalin@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5244-1663>

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 02.11.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 27.12.2022

Published/ Yayın Tarihi: 31.12.2022

Pages / Sayfa: 184-207

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Not: Bu çalışma, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlamakta olduğumuz "Semîn el-Halebî'nin 'Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefî'l-Elfâz Adlı Eseri ve Metodu" başlıklı doktora tezimiz esas alınarak üretilmiştir.

Öz: Kur'ân-ı Kerîm, Allah (cc) tarafından insanlığa gönderilmiş olması hasebiyle kutsal bir kitaptır. Tarih boyunca Müslümanlar, Kur'ân'ın anlaşılması için büyük çaba sarf etmiş ve hidâyetiyle yol bulmaya çalışmışlardır. Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlayan ilimlerin başında ulûmü'l-Kur'ân gelmektedir. Zerkeşî'nin el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân'ı, Süyûtî'nin el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân'ı, Zürkânî'nin Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân'ı gibi eserlerde neredeyse Kur'ân ilimlerinin tüm konuları işlenirken; bazı eserlerde ise yalnızca esbâb-ı nüzûl, Kur'ân'da nesh, garîbu'l-Kur'ân, i'câzü'l-Kur'ân, müşkilü'l-Kurân gibi ulûmü'l-Kur'ân'ın belirli bir konusu işlenmektedir. Tefsirlerde ise Kur'ân ilimlerinin, birtakım âyetler bağlamında ele alındığı görülmektedir. Yazmış olduğu tefsirlerde bu konuları ele alanlardan birisi de VIII/XIV. yüz yılda yaşamış olan nahvî, mukrî ve müfessir lakaplarıyla anılan Semîn el-Halebî'dir. Kur'ân sözlüğü olarak kaleme aldığı 'Umdetü'l-huffâz fî tefsir-i eşrefi'l-elfâz adlı eseri, isimlendirilmesinden de anlaşıldığı gibi tefsir niteliğinde bir kitaptır. O, bu eserde ulûmü'l-Kur'ân'ın birçok konusunu Kur'ân'ın kelimeleri bağlamında işlemekte ve tahlillerde bulunmaktadır. Semîn el-Halebî'nin 'Umdetü'l-huffâz adlı eseri hakkında gerek ülkemizde gerek Arap dünyasında tez ve makale bazında birçok çalışma yapılmıştır. Ancak yapılan çalışmaların daha çok dilsel yönüne yönelik olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla yaptığımız bu çalışmada eserin 'ulûmü'l-Kur'ân yönü ele alınmış ve konularına yaklaşımı incelenmiştir. Ayrıca Halebî'nin ilgili eserinde en çok değindiği başlıklar zikredilmekte ve bunlar örneklenilerek değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsîr, Ulûmü'l-Kur'ân, Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, Müfredât.

Abstract: The Qur'ân is a holy book because it was sent to humanity by Allah (swt). Throughout the history, Muslims have made great efforts to understand it and have tried to find a way with its guidance. One of the biggest factors contributing to its understanding is the subject of ulûm al-Qur'ân. While almost all the subjects of the Qur'ânic sciences are covered in works such as Zarkaşî's al-Burhân fî ulûm al-Qur'ân, Süyûtî's al-Itkan fî ulûm al-Qur'ân, Zürkânî's Manâhil al-irfân fî ulûm al-Qur'ân, in some works, the certain parts of the ulûm al-Qur'ân are covered such as asa asbâb annüzûl, abrogation in the Qur'ân, garîb al-Qur'ân, i'câz al-Qur'ân, müşkil al-Quran. In order to study a subject of ulûm al-Qur'ân, it has been handled in the context of the verses in the tafsir as well as by copying a separate work. One of those who dealt with these issues in his tafsir is Samîn al-Halabî who wrote more than ten books and lived in VIII/XIV centuries, and known by the nicknames of nahvî, mukrî and mufassir. His work called as 'Umdah al-huffâz fî tafsir aşraf al-alfâz,' which he wrote in the field of Qur'ânic dictionary, has the quality of tafsir, as it is understood from its name. In this work, he deals with and articulates many subjects of ulûm al-Qur'ân in the context of the words of the Qur'ân. Many studies have been carried out on the basis of theses and articles, both in our country and in the Arab world, about Samin al-Halabî's work called 'Umdah al-hüffâz'. However, it has been observed that the studies are more focused on the linguistic aspect. Therefore, in this study, the aspect of the work's 'ulûm al-Qur'ân and its approach was discussed and examined. In addition, the subjects that Halebî studied the most in his work are mentioned and they are tried to be evaluated by exemplifying.

Keywords: Tafsîr, 'Ulûm al-Qur'ân, Samîn al-Halabî 'Umdah al-hüffâz, al-Mufradat.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında önemli bir yere sahip olup ilk ele alınan Kur'ân ilimleri her ne kadar daha geç bir dönemde birer ilim haline gelmişse de Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde Kur'ân'ın cem'i, Hz. Ali (ö. 40/661) döneminde nahiv kurallarının vaz' edilip Kur'ân'ın irâbı, İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-88) garîbü'l-Kur'ân ile ilgili rivâyetleri ve genel olarak sahâbenin sebebi nüzûl, nesh ve garîbü'l-Kur'ân hakkında aktardıkları bilgilerden anlaşıldığı üzere tarihi, sahâbe dönemine kadar uzanmaktadır.¹ Bu ilimler tedvîn dönemine kadar şifahi olarak aktarılmaya devam etmiştir. Tedvin döneminin başlarında Ali b. Medinî'nin (ö. 234/848-49) sebebi nüzûl'ü, Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) nâsîh mensûh'ü ve Sicistânî'nin (ö. 330/941) Garîbü'l-Kur'ân'ı gibi eserler kaleme alınmıştır. Ulûmü'l-Kur'ân kavramını ilk kullanan Ali b. İbrâhim b. Saîd el-Havfî'dir (ö. 430/1038). Daha sonra bu ilim gelişerek Süyûtî (ö. 911/1505) ile zirveye ulaşmıştır.² Klasik dönem terimbilim ve Kur'ân sözlüğü alanında telif edilen Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355) *'Umdetü'l-huffâz fi tefsiri eşrefi'l-elfâz* adlı eseri de her ne kadar garîbü'l-Kur'ân türü olarak ele alınmışsa da yeri geldiğinde diğer Kur'ân ilimlerine de değinmiş ve ilgili konulardaki yaklaşımlara açıklık getirmiştir.³

'Umdetü'l-huffâz, hak ettiği şöhreti bulmamasına rağmen kuşkusuz tefsir araştırmacılarının kendisinden müstağni olamayacağı kendi alanında en kapsamlı ve en etkin eserlerden birisidir. Son zamanlarda tanıtılmasına yardımcı olmak amacıyla ülkemizde de Arap dünyasında da bu eser hakkında tez ve makale bazında azımsanmayacak kadar çalışma yapılmıştır.⁴ Yapılan çalışmalar dilsel yönüne yönelik oldukları için biz de bu çalışmada

¹ Mennâ' el-Kattân, *Mebâhîs fi ulûmü'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2000), 6-8.

² Muhammed Abdulazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfan fi ulûmü'l-Kur'ân* (Mısır: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhû, ts.), 1/30-37; Abdulhamit Birşik, "Ulûmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/132-135.

³ Klasik ve modern dönem Tefsir terimbiliminin literatür bilgisine dair detaylı mülahazalar için bk. Zakir Demir, *Tefsir Terimbilimi'ne Alternatif Bir Alan: Ta'rîfât, Hudûd ve Mustalahât Kitabiyâtı*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 118-138.

⁴ Ülkemizde ve Arap dünyasında *'Umdetü'l-huffâz'a* dair yapılan çalışmalar şu şekilde söylenebilir:

- Mahmoud Fahmi Khale el-Ansari, *es-Semîn el-Halebî'nin (Umdetu'l-Huffaz) Adlı Eserindeki Dilsel Tenkidler* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2018)
- Soud Aly Said Dewidar, *es-Semîn el-Halebî'nin Umdetu'l Huffaz Kitabında Anlam Daraltma Konusu-Semantik Çalışma* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2020)
- Şükrü Aslan, "es-Semîn ve Garîbü'l-Kur'ân'daki Metodu I-II", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 11, 12 (1993, 1995)
- Burhan Sümertaş, "Semîn el-Halebî'nin Garîbü'l-Kur'ân Tekniği Açısından Râgıb'ı Eleştirisi", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 48 (Aralık 2017): 55-84.
- Ömer Dinç, "Tefsirdede Dilsel Eleştirinin Tekâmülü: Müfessir Semîn El-Halebî'nin Mu'tezile Tevillerine Yönelik Dilsel Eleştirileri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Ocak 2021), 112-134.
- Muhammed b. Hamad el-Muhamîd, *Garîbü'l-Kur'ân Beyne Kitabey el-Müfredât li'r-Râgıb el-İsfhânî ve 'Umdetü'l-Hüffâz li's-Semîn el-Halebî*, (Riyad: Kursiyyu'l-Kur'ân-ı'l-Kerîm ve Ulûmihi, 1436)
- Ömer Müeyyed Muhammed el-Kescî, *el-Fürûku'l-Lügaviyye inde's-Semîn el-Halebî fi Kitabihî 'Umdetü'l-Hüffâz fi Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz*, (Ürdün: el-Camiatu'l-Haşimiyye, İmadetü'l-Bahsi'l-İlmi ve'd-Dirâsât el-Ulya, Yüksek Lisans Tezi, 2014)
- eş-Şoşan İmân bt. Abdullah, "el-Menhecü'l-Lügavî li's-Semîn el-Halebî fi Kitabihî 'Umdetü'l-Hüffâz" (Kassim Üniversitesi Arap Dili ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yüksek Lisans tezi, 2013)
- Tarık Ali Muhammed Abdulkadir, "İstidrakât es-Semîn el-Halebî fi Kitabihî 'Umdetu'l-Huffaz ala'r-Râgıb el-İsfahânî fi müfredâtihî" (Mısır: Minya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yüksek lisans tezi, 2017)
- Sefane Şa'bân İsmâil, "Dirâsetün delâliyetün ve nahaviyatün fi kitâbi 'Umdetü'l-hüffâz fi tefsiri eşrefi'l-elfâz li's-Semîn el-Halebî", (Tikrit: Câmîatu Tikrît, Küliyetü-terbiye li'l-benât, 2018).
- Vesâm Ali Hüseyin, "el-İstîretü'l-lügaviyye fi kitâbi 'Umdetü'l-hüffâz fi tefsiri eşrefi'l-elfâz li's-Semîn el-Halebî" (Tikrit: Câmîatu Tikrît, Küliyetü-terbiye li'l-Ulûmü'l-İnsâniyye, 2019)
- el-A'zavî Nibras Hüseyin Muhâviş, "Delaletü'l-elfâz fi 'Umdetü'l-hüffâz li's-Semîn el-Halebî", *Mecelletu Kulliyetu't-Terbiyyeti'l-Esasiyye*, (2014). Eser Arap diline yönelik olduğu için Arap dünyasında daha fazla çalışmalara konu olmuştur. Konunun uzamaması için bu kadıyla iktifa ediyoruz.

tezimizin bir bölümünden derlediğimiz ve daha önce çalışılmayan ulûmü'l-Kur'ân konusunu ele aldık.

Semîn el-Halebî ve 'Umdetü'l-huffâz Adlı Eseri

Tabakat türü eserlerde Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. Muhammed b. Abduddaîm Ebû'l-Abbâs el-Halebî es-Semîn'in aslen Halepli oluşu ve Mısır'a yerleşmesi hakkında ittifak edilmiş ancak göç etme nedeni ve tarihi hakkında pek bilgi sunulmamıştır. Mısır'a yerleşmesi Memlûk hükümdarlarının ilim ve âlime verdikleri değerden kaynaklandığı tahmin edilmiştir. İlim tahsil etmek için Kahire, İskenderiye ve Kudüs şehirlerine, büyük ihtimalle aynı durum için Dimyat ve Mekke şehirlerine seyahatler düzenlemiştir. Takiyüddîn es-Saiğ (ö. 725/1324), Yûnus ed-Debbûsî (ö. 729/1329), Burhaneddîn el-Ca'berî (ö. 732/133) ve el-Aşşâb al-Kurtubî (ö. 736/1335) gibi döneminin önemli birçok âlimlerinden ders almış, özellikle akranlarına üstünlük sağlayınca kadar hocası Ebû Hayyân'dan (ö. 745/1344) ayrılmamıştır. Halepli olmasına rağmen faaliyetlerini, yerleştiği Kahire'de gerçekleştirmiştir. İlmi yönden İbn Tolun (ö. 270/884) ve Şâfiî Cami'lerinde özellikle kıraat ve nahiv müderrisliğini yapmıştır. Resmi olarak da vakıflar nazırlığı ve kadı naipliği görevlerini icra etmiştir. Müderris olan Semîn, Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-Hâfız el-İrâkî (ö. 806/1404), Yahya b. Ahmed el-Kînî el-Endelüsî el-Malikî (ö. 770 h. sonrası) ve Muhammed b. İbrahim el-Mahallî eş-Şâfiî (d. 730 h. ö. ?) gibi öğrencilere hocalık yapmıştır. Nahvî, fakîh ve mukrî lakaplarıyla tanınması onun uzun yıllar bu faaliyetleri icra etmesinden dolayıdır.⁵

Semîn el-Halebî velud bir müelliftir ve ilim dünyasına çok faydalı eserler bırakmıştır. *ed-Dürrü'l-masûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, *el-İkdü'n-nedîd*, *et-Tefsiru'l-kebîr*, *el-Vecîz fi ahkâmi'l-kitabi'l-azîz*, *Şerhü't-teshîl*, *İzâhu's-sebîl ilâ şerhi't-teshîl* ve *'Umdetü'l-huffâz fi tefsiri eşrefi'l-elfâz* adlı kitaplar bunlardan sadece bazılarıdır. Semîn, *ed-Dürrü'l-masûn* adındaki tefsir kitabı da dâhil olmak üzere hacimli tefsirlerini, Kur'ân'ın kavram ve terimlerini muhtevi *'Umdetu'l-huffâz* sözlüğünden önce kaleme almıştır.⁶ Ardında zengin bir müellefât bırakan Semîn, 756/1355 yılında Kahire'de vefat etmiştir.⁷

Çalışmamızın konusunu teşkil eden *'Umdetü'l-huffâz fi tefsiri eşrefi'l-elfâz* adlı kitabı onun gözden kaçırdığı birkaç kelime hariç Kur'ân-ı Kerîm'in bütün kelimelerini alfabetik sıralamaya göre ele alan bir eserdir. Semîn, eserinde özellikle Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahman Ebû Ubeyd el-Herevî'nin (ö. 401/1011) *el-Garîbeyn fi'l-kitâb ve's-Sünne* ve Râğib el-İsfahânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân* adlı eserlerinden istifade etmiştir. Bu iki eserden katıldığı görüşleri kendine özgü bir metotla aktarmıştır. Ayrıca yukarıda zikredilen her iki eserdeki bilgilerin çoğunu bazen isnatlı bazen isnatsız bir şekilde aktarıp sunmaktadır. Kendilerinden iktibas ettiği birçok kişiyi de her iki eserin vasıtasıyla zikretmektedir. Semîn, müdekkik ve âlim olduğu için eleştiri sanatında mahir olmuş ve cesurca bilginleri eleştirebilmiştir. *ed-Dürrü'l-masûn* adlı eserinde hocası Ebû Hayyân'ı eleştirdiği gibi *'Umdetü'l-huffâz*'da da Râğib, Herevî ve Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi önemli dil âlimlerini eleştirmiştir.

⁵ Cemaluddîn Yûsuf b. Tağri Berdî b. Abdullah ez-Zâhirî Ebu'l-Mehâsin, *en-Nucûmu'z-zâhire fi mulûki Mısır ve'l-Kahire* (Mısır: Darû'l-Kütüb, ts.), 10/321.

⁶ *'Umdetü'l-huffâz*'ın muhtelif yerlerinde söz konusu kitaplarına atıf yapmaktadır. Ayrıca bkz. Zakir Demir, *Tefsir Terimbilimi'ne Alternatif Bir Alan: Ta'rifât, Hudûd ve Mustalahât Kitabiyâtı*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 122.

⁷ Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî Ebû'l-Fellâh İbn İmâd, *Şezerât ez-zeheb fi ahbâri men zeheb*, (Dimaşk: Dâr İbn Kesîr, 1986), 8/307; Mehmet Nafi Arslan, "es-Semîn el-halebî'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9 (Bahar 2017), 29-58.

Semîn, öncelikle âyette geçen kelimelerin manasını vererek tefsire başlamaktadır. Bazen de âyet hakkında bilgi verdikten sonra kelimenin manalarını aktarmaktadır. Daha sonra o kelimenin tahlilini yapmaktadır. *'Umdetü'l-huffâz* dil ağırlıklı bir eser olduğu için müfessir yoğun olarak sarf, nahiv ve belagat meselelerine dalmaktadır. Hemen hemen her yerde kelimenin tasrifine, iştikakına ve nahvi konularına değinmektedir. Kelimenin anlaşılmasına katkı sağlayan âyet, hadis, şiir ve nesirle bolca istişhad etmektedir.

'Umdetü'l-huffâz fî tefsir'i eşrefi'l-elfâz, her ne kadar dil ağırlıklı bir eser olsa da isminden de anlaşılacağı üzere tefsir olarak da görülebilir. Dolayısıyla mukaddimesinde belirttiği gibi âyetleri Kur'ân, sünnet, sahâbe ve tabiin sözünden delil getirmek suretiyle tefsir etmektedir. Ancak *'Umdetü'l-huffâz* müellifin en son kaleme aldığı kitap olsa gerekir genel olarak sözü uzatmamak için söz konusu meseleyle ilgili kitabı varsa ona atıfta bulunmaktadır. Ayrıca eser, Kur'ân-ı Kerîm kelimelerinin tahliliyle ilgili olduğundan âyet içerisindeki kelimenin anlaşılmasına katkısı olan ulûmü'l-Kur'ân meselelerine doğrudan veya dolaylı bir şekilde değinmektedir. Bundan dolayı ulûmü'l-Kur'ân tanımından başlamak üzere onun konularına yaklaşımını ortaya koymaya çalışacağız.

Ulûmü'l-Kur'ân'ın Tanımı ve Kapsamı

Kur'ân ilimlerinin kapsamı çok geniştir. Bunu üç yüz, sekiz yüz ve yetmiş bin ilme kadar çıkaranlar olduğu gibi⁸ sayı belirtmeksizin çokluğunu ifade edenler de olmuştur.⁹ Bununla yakından-uzaktan, dolaylı-dolaysız Kur'ân ile alakalı ilimlerin hepsini kastedildiği aşikârdır.¹⁰ Ancak sonradan tedvin edilmiş olan bir ilim olması hasebiyle kapsamı değişime uğrayıp daha özel bir manada kullanılmıştır. Dolayısıyla Zerkeşî (ö. 794/1392), *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı kitabında aktardığı konuları kırk yedi ilim olarak saymaktadır.¹¹ Süyûtî de Zerkeşînin aktardıklarını biraz daha geliştirerek sayıyı seksene çıkartmıştır.¹² Tanımı ise birçok kişi tarafından ve farklı şekillerle yapılmıştır. Biz Zürcânî'nin (ö. 1367/1948): "Nuzülü, tertibi, cem'i, yazılışı, kıraati, tefsiri, i'câzı, nâsîh-mensûhu, şüpheleri ondan savması ve benzerleri açıdan Kur'ân-ı Kerîm ile bağlantısı olan meselelerdir." şeklinde yaptığı tanımla yetineceğiz.¹³

Semîn her ne kadar eserini diğer tefsirler gibi Kur'ân tertibine göre yazmamış olsa da ulûmü'l-Kur'ân sahasına girerek konuya bakışını ortaya koymuştur. Biz de Semîn'in ulûmü'l-Kur'ân alanındaki düşüncelerini ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. Kur'ân-ı Kerîm

Nüzulünden itibaren Kur'ân-ı Kerîm farklı kesimlerce birçok şekilde tarif edilmiştir.¹⁴ Gazzâlî (ö. 505/1111): "Meşhur olan yedi harf üzere Mushaf'ın iki kapağı arasında mütevâtir bir şekilde bize nakledilendir" şeklinde tanımlarken,¹⁵ Cürçânî (ö. 816/1413): "Hz. Peygamber'e indirilip şüpheye mahal bırakmayacak şekilde Mushaflarda yazılı, mütevâtir

⁸ Bedruddîn Muhammed b Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1957), 1/17.

⁹ Ahmed b. Yûsuf b. Abduddaîm el-Halebî Semîn, *'Umdetü'l-huffâz fî tefsir'i eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûni's-Sûd (Beyrut: Darû'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 1/37.

¹⁰ Zürcânî, *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/23-24.

¹¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/12.

¹² Abdurrahman b. Ebibekir Celaluddin Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Risale, 2011), 15-26.

¹³ Zürcânî, *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/27.

¹⁴ Nihat Uzun, "Kur'ân'ı tanımlamanın keyfiyeti: Kur'ân tanımlarının tarihsel serencamı üzerine bir inceleme", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018), 101; Zakir Demir, "İbn 'Akile el-Mekkî'nin Kur'ân lafızlarının ilâhîliğine yaklaşımı", *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 6/2(2022), 605-609.

¹⁵ Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, (yy: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 81.

olarak Hz. Peygamberden nakledilendir" şeklinde tarif etmiştir.¹⁶ Çağdaş dönem müelliflerinden Subhî Sâlih (1926-1986) ise: Kur'ân'ı "Hz. Peygamber'e (sav) indirilen mütevâtir bir şekilde kendisinden nakledilen, Mushaflarda yazılı olan, okunmasıyla ibadet edilen mu'ciz bir kelimedir" şeklinde tanımlayarak bu hususta âlimler arasında ittifak olduğunu belirtmektedir.¹⁷ Semîn el-Halebî ise yukarıda verilen tanımlardan daha detaylı şöyle bir tanım yapmaktadır: "Kur'ân-ı Kerîm, Cebrail ile levh-i mahfûzdan metlûv bir şekilde Hz. Peygamber'in kalbine indirilmiştir. O, göğüslerde korunmuş, dillerle okunmuş ve mushaflarda yazılmış Allah'ın mukaddes zatıyla kaim olan nefsanî kelimedir."¹⁸ Görüldüğü üzere âlimler tarafından kapsam açısından birbirinden farklı Kur'ân'ın çeşitli tanımları yapılmıştır. Semîn el-Halebî'nin tanımı Kur'ân kaynağının ilahi oluşuna lafızlarının da Allah tarafından indirildiğine, ezeli olup Allah'ın zatıyla kaim oluşuna değinmektedir. Ayrıca bu tanım hem kelimelerin hem de usûlcü ve fıkıhçıların tarifini kapsamaktadır.¹⁹ Diğer taraftan musannifin tarifi Kur'ân'ın mütavâtirliği, i'câzı, Arap diliyle oluşunu içine almamaktadır.

Tefsir ve ulûmü'l-Kur'ân kitaplarında "Kur'ân" kelimesinin iştikakına da değinilmiştir. Bu sözcüğün hemzeli veya hemzesiz bir kelimedenden türetildiği şeklinde iki görüş ileri sürülmüştür. Hemzeli olmadığını savunanlar üç guruba ayrılır. Birincisi Şâfiî (ö. 204/820), İbn Kesir (ö. 120/738) ve Süyûtî gibi kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'e has isim olduğunu söyleyen âlimlerdir.²⁰ İkincisi Ferrâ'nın (ö. 207/822) temsil ettiği, âyetleri birbirlerine benzediği için eş/benzer manasına gelen قرينة kelimesinin çoğulu olan قرائن kelimesinden türemiş olduğunu söyleyenlerdir.²¹ Üçüncüsü ise Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) temsil ettiği, toplamak ve birleştirmek manasına gelen قرن kökünden türediğini savunanlardır.²² Hemzeli olduğunu savunanlar ise iki kısımdır. Birincisi İbn Abbâs ve Taberî (ö. 310/923) gibi, okuma manasına geldiğini savunanlardır.²³ İkincisi ise Katâde (ö. 117/735) ve Zeccâc (ö. 311/923) gibi, toplama manasına gelen القرء kelimesinden türediğini söyleyenlerdir.²⁴

Semîn el-Halebî de Kur'ân kelimesinin iştikakına değinerek kelimenin قرأ kökünden türediğini bildirmektedir. Bu kökün dışında قرن kökünden türediğini söyleyen başka görüşler de olduğunu haber vermektedir. قرأ kökünden gelişinin nedenini, onun sûrelerden, sûrelerin âyetlerden, âyetlerin kelimelerden, kelimelerin de harflerden toplandığı yada Allah Teâlâ'nın, kıssaları, emir ve nehyi, va'd ve vaîdi, tenbîhi ve diğer hitap çeşitlerini onda toplamış olduğu sebeplere bağlamaktadır. قرن kökünden türediğini söyleyenler ise sebebini, onda kelimeler, sûreler ve âyetler veya va'd ve vaîd, emir ve nehyi beraber bulunmalarına bağlamaktadırlar. Ayrıca Kur'ân kelimesinin yapısına da değinen Semîn kelimenin aslı hemzeli ve hemzesiz olmak üzere iki çeşit olabileceğini, çoğunluk kelimeyi hemzeli kabul ettiğini ancak İbn Kesîr kelimeyi hemzesiz okuduğunu söylemiştir. Öte yandan âyetteki ل اhd (muhatapın da bildiği

¹⁶ Cürecânî, *et-Ta'rifât*, 174.

¹⁷ Suphi Salih, *Mebâhis*, s. 21. (Kelimenin iştikakı için bkz. s17-18); Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*, thk. Ahmed Azzu İnyay (Dimaşk: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999), 1/85-86; Mennâ el-Kattân, *Mebâhis*, 16-17.

¹⁸ Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 3/286.

¹⁹ Bkz. Celâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, *Bedrü't-tâli' fi hilli elfâzi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Murteda Muhammed b. Ahmed ed-Dâğistânî, (Dimaşk: Risâle, 2005), 1/169.

²⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 116.

²¹ Suphi Salih, *Mebâhis*, 17-18.

²² Süyûtî, *el-İtkân*, 116.

²³ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezid et-Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Riyad : Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 1/94-96.

²⁴ Bkz. et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 1/94-96; Süyûtî, *el-İtkân*, 116; Suphi Salih, *Mebâhis*, 17-18.

belli bir şey) için olduğunu ve dolayısıyla bazıları onu alem (isim) olarak kabul ettiğini bildirmiştir.²⁵

2.2. Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Nüzûl Sebepleri

Tefsir ilmiyle ilgilenenlerin öncelikle bilmesi gereken önemli meselelerden biri Kur'ân'ın nüzûlü konusudur. Ulûmü'l-Kur'ân alanında eser yazarlar bu konuya ayrı bir önem vermişlerdir. *el-İtkân* isimli kitabını seksen başlığa ayıran Süyûtî bu konuya on altı başlık ayırmıştır.²⁶ Semîn el-Halebî de Kur'ân'ın toplu olarak dünya semasında bulunan "Beytü'l-İzze" diye adlandırılan bir yere daha sonra yirmi üç yıl zarfında peyderpey Hz. Peygamber'e indirildiğini belirtmektedir.²⁷ Kur'ân'ın parça parça -tekrar tekrar- indirilişi "tenzîl" ile genel indirilişi ise "inzâl" ile ifade edildiğine işaret etmektedir. Ancak bu kuralı Kur'ân'ın geneline uygulayan Râğîb ve Zemahşerî'ye tefrîk ve tencîm olmadığı halde "nüzzile" kelimesi "cümleten" kelimesiyle birlikte kullanan: وقال الذين كفروا لولا نزل عليه القرآن جملة واحدة "İnkâr edenler: Kur'ân ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi? dediler."²⁸ âyetini gerekçe göstererek itiraz etmektedir.²⁹

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü ile ilgili olan meselelerden birisi de onun yedi harf üzere indiriliş meselesidir. Yedi harf üzere indirilişini ifade eden rivâyetlerin tevatür derecesine ulaştığı söylenmiştir.³⁰ Ancak yedi harften maksadın ne olduğu hususu, çeşitli tartışmalara konu olmuştur. İbn Cerîr et-Taberî yedi harften maksadın yedi lehçe olduğunu söylemiştir.³¹ Bu hususta ileri sürülen görüşlerin sayısı otuzdan fazla görüşe kadar ulaşmıştır.³² Ayrıca yedi harfin hala geçerli olup olmadığı, Hz. Osman'ın istinsah ettiği mushaflarda yedi harfe yer verilip verilmediği hususları da tartışmaya konu olmuştur. Semîn el-Halebî de bu konunun tartışmalı bir konu olduğunu, başka kitaplarında konuya değindiğini belirterek '*Umdetü'l-huffâz*' da konuya özetle bakışını şöyle ortaya koymaktadır:

"Hz. Peygamber'in (sav) أنزل القرآن على سبعة أحرف "Kur'ân yedi harf üzere indirildi."³³ hadisi hakkında uzun tartışmalar yapılmıştır. Allah'a hamd olsun ki onu *et-Tefsirü'l-kebir*'in mukaddimesinde etraflıca ele aldık ve yerli yerine oturtmaya çalıştık. Dilcilerin bu konudaki en meşhur görüşü, yedi harfin yedi lehçe olduğudur. Ebû Ubeyd şöyle der: Yedi harf bazı Arap lehçeleridir. Bunun manası tek bir harfte yedi vechin olması değildir. Bu yedi lehçe Kur'ân'da dağılmış bir şekilde bulunmaktadır. Bazısı Kureyş, bazısı Hevâzin, bazısı Hüzeyl, bazısı Yemen ve bazısı da Temîm lehçesiyedir. İbn Mesud'un (ö. 32/652-53) şu sözleri de bu görüşü desteklemektedir: "Karileri dinledim, kıraatlerinin birbirine mütekebil olduğunu gördüm. Size öğretildiği gibi okuyunuz. O, birinizin هم، تعال ve أقبل sözleri gibidir." Bu, Ebû Ubeyd ve Sa'leb'in (ö. 291/904) de görüşüdür. Ben de diyorum ki, kanıtladığımız gibi, yedi harf icma ile mensûhtur. Özellikle burada zikretmemin nedeni, konuya muttali olanların yanılmaması içindir. Zira bu görüş dilciler arasında meşhurdur."³⁴

²⁵ Semîn, '*Umdetü'l-huffâz*, 3/286. Ayrıca konuyla ilgili bkz. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Abdudaim el-Halebî es-Semîn, *ed-Dürri'l-masûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed Harrat, (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 2/٢٨٠.

²⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 31-113. Ayrıca bkz. Mennâ el-Kattân, *Mebâhis*, 49-118.

²⁷ Semîn, '*Umdetü'l-huffâz*, 4/39.

²⁸ Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Çev. Hayrettin Karaman ve Diğerleri (Ankara: TDV. Yayınları, 2010); el-Furkan 25/32.

²⁹ Semîn, '*Umdetü'l-huffâz* 4/164-165. Ayrıca bkz. Semîn, '*Umdetü'l-huffâz*, 3/323; 4/39, 72, 86, 164, 173, 258.

³⁰ Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 1/163-164.

³¹ Taberî, *Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1/47-49.

³² Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/164-176.

³³ Buharî, *Husumât*, 3; Muslim, *Salatu'l-Musafirîn*, 48.

³⁴ Semîn, '*Umdetü'l-huffâz* 1/394.

Kur'ân-ı tefsir etmeye kalkışan kişinin bilmesi gereken hususlardan birisi de esbâb-ı nüzûl konusudur. Çünkü esbâb-ı nüzûl âyetin manasının iyice anlaşılmasını sağlamaktadır.³⁵ Başta sahabîler olmak üzere ilk dönem âlimleri esbâb-ı nüzûle çok önem vermiş hatta bu hususta müstakil eserler yazmışlardır.³⁶ Bu konuda eser yazan âlimlerden birisi de Vâhidî'dir (ö. 468/1076) Vâhidî, bu ilmin önemini şöyle vurgular: "Nüzûlüne vakıf olmadan âyetin tefsirini bilmek mümkün olmadığı için, kendisiyle iştigal edilmesi gereken en önemli şey sebebi nüzuldür."³⁷ Semîn el-Halebî de bu eserin birçok yerinde âyetin iniş sebebine değinmekte ve aktarmaktadır. Mesela: *ولا يأتل أولو الفضل منكم "İçinizden faziletli kimseler (mallarından vermeyeceklerine) yemin etmesinler."*³⁸ âyetiyle ilgili: "Bu, nafakayı Mastah'tan keseceğine yemin ettiği zaman Hz. Ebubekir (ra) hakkında inmiştir."³⁹ örneğinde olduğu üzere "inmiştir" "İndi" "indirildi" kesin veya katıldığını beyan eden sığalarla aktardığı gibi,⁴⁰ denildi vb. tereddütlü bir ifadeyle de aktardığı şekiller olmuştur.⁴¹

2.3. Nâsîh-Mensûh

Ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde üzerinde durulan meselelerden biri de nesh meselesidir. Bir şeyi giderme, yerine gelecek başka bir şeyle yok etme ve nakletme manalarına gelen nesh kelimesinin terminolojik anlamı 'şer'i bir hükmü kendisinden sonra gelen şer'i bir delil ile belirli bir zamana kadar olmaksızın kaldırmaktır.'⁴² Neshin caiz olup olmadığı hususu her ne kadar günümüzde tartışma konusu olmuşsa da hemen hemen bütün klasik eserler caizliği konusunda ittifak etmişlerdir.⁴³ Sahâbe döneminden hicrî dördüncü yüz yıla kadar Müslümanlar arasında bu konuda ihtilaf duyulmamıştır. Neshin inkârı ilk olarak Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934) ile ortaya çıkmıştır. Ebû Müslim'in neshi inkâr etmesi Kur'ân âyetleriyle sınırlı kalmıştır.⁴⁴ Semîn, neshin caiz olma konusunda icmâ olduğunu söylemekte ve araştırdığı kadarıyla İslam'a mensup olanlardan farklı düşünelere rastlamadığını belirtmektedir.⁴⁵ Süyûtî de neshin cevazı hakkında Müslümanların icmâ olduğunu vurgulamakta ve bunu sadece Yahudilerin inkâr ettiğini söylemektedir.⁴⁶

Semîn el-Halebî her ne kadar ''Umdetü'l-huffâz'da nesh meselesinin detaylarına girmemişse de diğer eserlerinde konuyu daha ayrıntılı olarak ele almış ve bu hususa açıklık getirmeye çalışmıştır. Henüz yayınlanmamış fakat bazı bölümleri tahkik edilen *el-Kavlu'-vecîz* isimli eserinde Bakara sûresinin 106. âyetinin tefsirinde nesh konusunu detaylı olarak incelemiştir.⁴⁷ Müfessirin bu konudaki düşüncelerine yakından vakıf olmak amacıyla üzerinde durduğu iki meseleye değinmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

³⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 772.

³⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 71-72.

³⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, (Beyrut: Daru'l-Kûtûbi'l-İlmiyye, 1412), 10.

³⁸ Nûr 24/22.

³⁹ Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 1/109.

⁴⁰ Semîn, *'Umdetü'l-huffâz* 1/387, 2/217, 3/24, 69.

⁴¹ Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 1/125, 479, 4/13.

⁴² Semîn, *'Umdetü'l-Hüffâz*, 4/169.

⁴³ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/472 ve sonrası; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâr İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 3/637.

⁴⁴ Mustafâ Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kâhire: Dâru'l-Vefâ, 1987),1/50-51; Muhammed Sâlih Ali Mustafa, "Kur'ân-ı Kerîm'de nesh iddiası = en-nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm: mefhumuhu ve târihuhu ve da'avâhu" , çev. Zakir Demir, Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi], 2019, cilt: V, sayı: 1, s. 463-500.

⁴⁵ Semîn, *el-Kavlu'l-vecîz*, (Bakara sûresi 106-162 âyetler arası) thk. Abdullah b. İd b. Rumeys es-Sâi'dî (el-Câmiatu'l-İslamiyeti bi'l-Medineti'l-Münevvereti, Külliyesi'l-Kur'ân-i'l-Kerîm, Tefsir, yüksek Lisans Tezi, 1430 h.), 60

⁴⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 362.

⁴⁷ Semîn, *el-Kavlu'l-vecîz*, , 53- 143.

“Biz ya maslahatlara itibar ederiz ya etmeyiz. Eğer Mutezilenin dediği gibi itibar edersek neshin olmasına manî yoktur. Çünkü maslahatlar zaman ve durumlara göre değişebilir. Bazen maslahat, kulun bir vakit veya durumda bir şeyle mükellef olması ile olur. Başka zaman ve durumda maslahat onun kaldırılmasıyla olur. Örnek olarak ilaç bir hasta için bir vakitte şifa başka zamanda helak edici zehir olabilir. Eğer maslahatın varlığına itibar etmesek de deriz ki, Allah (cc) istediği zaman kulunu bir ibadet ile mükellef kılabilir istediği zaman da o teklifi ondan kaldırabilir. Çünkü O, faili muhtardır istediğini yapar O'nun için hiçbir şey vacip değildir.

Ayrıca Tevrat'ta geçen bazı şeyler de neshin varlığı için delil getirilmiştir. Bunlardan bir tanesi, Hz. Âdem'in (as) ilk başta erkek çocuklarını kız çocuklarıyla evlendirmekle emrolunması ve daha sonra bu hükmün nesh olunmasıdır. Bir diğeri de Hz. Nuh (as) ve beraberindekilere gemiden çıktıklarında bütün hayvan ve otlar helal kılınmış daha sonra birçok hayvan dinlerde haram kılınmıştır.”⁴⁸

Nesh ile ilgili meselelerden bir tanesi, neshin haberleri kapsayıp kapsamaması konusudur. Müfessir bu konuda, haber tilavetinin neshine cevaz olduğuna, onu ihbar etme ile mükellefiyetinin nesh etme cevazına ve değişmeyen haberin neshinin imtinaı konularında ittifak olduğunu aktarmıştır. İhtilaf edilen konulara gelince bu mevzuda da iki konuyu dile getirmektedir ancak görebildiğimiz kadarıyla konular daha çok kalamî ve aklî alana kaymaktadır.⁴⁹ Konunun sınırlarını aşacağı için onları zikretmemeyi tercih ettik.

Konuyla ilgili değindiği meselelerden bir tanesi de nesh'in kendisiyle bilinebilen şeylerdir. Semîn bunları iki kısma ayırmaktadır. Bir kısmı sıhhati hakkında ihtilaf edilen ve genellikle kabul görülmeyen olarak aktarmaktadır. Konuyu uzatacağı için bu kısmı burada zikretmeyeceğiz. Diğeri de sıhhatinde ittifak edilenlerdir. Onları beş kategoriye ayırmıştır.

- 1) Birbirine münâfi olan iki hükümden birinin diğersinden sonra nazil olmasının bilinmesidir.
- 2) Hz. Peygamber'in (sav): “Bu hüküm falanca hükmü nesh etmiştir.” şeklinde hükmü açıkça belirtmesidir.
- 3) Hz. Peygamber'in (sav): “Ben size kabirlerin ziyaretini yasaklamıştım artık onları ziyaret edebilirsiniz, ben size kurbanların etlerini saklamayı yasaklamıştım artık saklayabilirsiniz.” hadisi gibi açıkça belirtme anlamı taşıyan bir ifade ile neshe vurgu yapmasıdır.
- 4) Ümmetin bir hükmün başka bir hükümle nesh olduğuna dair icmâ etmesidir.
- 5) Ravinin, iki hüküm hakkındaki tarihi belirleyip birisinin tarihi diğersinden daha geç olmasıdır.⁵⁰

Müellif 'Umdetü'l-huffâz'da neshin üç şekilde meydana geldiğini söylemektedir. Birincisi, rivâyet edilen “عشر رضعات محرمت” sözünün daha önceden tilavet edilenler arasındaydı, örneği gibi lafzın ve hükmün birlikte neshedilmesidir. İkincisi, rivâyet edilen “الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما البتة نكالا من الله والله عزيز حكيم” sözünün ilk başlarda tilavet edilenler arasındaydı, örneği gibi lafzın nesh edilip hükmün baki kalmasıdır. Üçüncüsü, iki iddet âyeti

⁴⁸ Semîn, *el-Kavlu'l-vecîz*, , 67-68

⁴⁹ Semîn, *el-Kavlu'l-vecîz*, , 92-96.

⁵⁰ Semîn, *el-Kavlu'l-vecîz*, , 130-133. Musannifin beşe ayırdığı bu sınıflandırmayı genellikle âlimler birinci ve beşinci, ikinci ve üçüncüyü bir sayarak üç kategoriye sığdırmışlardır.

gibi hükümün mensûh olup lafzın baki olmasıdır. 2. âyet (Bakra 2/240) 1. âyet (Bakra 2/234) ile neshedilmiştir.⁵¹

Müfessir, el-ezâ kelimesini açıklarken, Nisâ sûresinin 16. âyetinde geçen فأنوهم emrinin dövmeyle işaret ettiğini, sonra da had âyetiyle (Nur 24/2) bunun nesh edildiğini söylemektedir.⁵²

Mâide sûresinin 3. âyetinin, bundan sonra şeriatta neshin olmayacağına bir tenbih olduğunu belirtmiştir.⁵³ Muhkem âyetleri mensûh olmayan âyetler olduğunu söylemektedir.⁵⁴ Ayrıca müfessir mensûha örnek olarak Yahudi ve Hristiyanların şariatlarını⁵⁵ ve mu'ta nikâhını⁵⁶ vermektedir.

2.4. Muhkem- Müteşâbih

Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinde Kur'ân âyetleri muhkem ve müteşâbih olarak iki kısma ayrılmıştır. Muhkem âyetler, mükelleflerin maslahatına uygun olduğunu bilmesinden dolayı, Allah (cc) tarafından neshedilmeyen âyetlerdir. Muhkem âyetlerin "lafız ve mana bakımından şüpheye maruz olmayanlar" şeklinde tanımlayan Râgıb'a şöyle karşı çıkar: "Çünkü aynı durum muhkemin mukabili olan müteşâbihler için de söz konusudur. Kur'ân Rab Teâlâ'nın haber verdiği gibi ya muhkemdir ya da müteşâbihtir. Her ikisi de hem lafız hem de mana bakımından şüpheye maruz değildir."⁵⁷

Zümer sûresinin 23. âyetinde geçen كتابا متشابهها ifadesini, "fesahatte, i'câzda, tenakuzun olmayışında, lafızlarının eşsiz oluşunda ve hüküm çıkarmada âyetlerinin birbirine benzer olması" şeklinde açıklamaktadır.⁵⁸ Ayrıca müfessir müteşâbihler hakkında, muhkem nâsih, müteşâbih ise mensûh olanlardır. Müteşâbih, hüküm içermeyen, aksine kıssaları ve haberleri içerenlerdir. Müteşâbih, ya lafız ya da mana yönünden başkasına benzerliğinden dolayı yorumu müphem olanlardır. Müteşâbih, zahiri muradından haber vermeyenlerdir gibi birçok görüşün var olduğunu söylemektedir.⁵⁹

Semîn bunların dışında Kur'ân âyetlerini birbirlerine nazaran, sadece lafız açısından müteşâbih olanlar, sadece mana açısından müteşâbih olanlar ve her iki açıdan müteşâbih olanlar şeklinde üç kısma ayırmaktadır. Müfessire göre lafız açısından müteşâbih olanlar da iki çeşittir: Birincisi وأبا و فاكهة و *"Meyveler ve çayırılar."*⁶⁰ ve يزفون *Koşarak (İbrahim'e geldiler.)"*⁶¹ âyetlerinde olduğu gibi ya garabet yönünden kelimelerden kaynaklananlardır. Ya da بل يدها *"Bilâkis, Allah'ın elleri açıktır."*⁶² تجري بأعيننا *"Gözetimimiz altında yüzüyordu."*⁶³ ve على عيني *"Gözetimimde"*⁶⁴ âyetlerinde geçen "اليد" ve "العين" kelimelerinde olduğu gibi müşterek manalara gelmelerinden kaynaklanmaktadır. İkincisi ise terkiplerden yani cümlelerden kaynaklananlardır. Bunu da üç kısma ayırır: Birincisi: وإن جفتم ألا نغسطوا في البئامى فأنكحوا ما طاب لكم من

⁵¹ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 4/169.

⁵² Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 1/81.

⁵³ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 3/419.

⁵⁴ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 1/441.

⁵⁵ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 4/264.

⁵⁶ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 4/64.

⁵⁷ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 1/441.

⁵⁸ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 2/248; Semîn, ed-Dürrü'l-masûn, 3/26.

⁵⁹ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 2/248.

⁶⁰ Abese 80/31.

⁶¹ es-Sâffât 37/94.

⁶² el-Mâide 5/64.

⁶³ el-Kamer 54/14.

⁶⁴ Tâhâ 20/39.

عِجْرَ (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riâyet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın.”⁶⁵ âyetinde olduğu gibi kelamı ihtisar etmek içindir. İkincisi: “ليس كمثلها شيء” “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.”⁶⁶ âyetinde olduğu gibi birincisinin aksine kelamı uzatmak içindir. Çünkü ليس مثلها شيء denilseydi, bu muhatap için daha açık olacaktı. Üçüncüsü de: “أنزل على عبده الكتاب ولم يجعل له عوجًا قيمًا” “Kuluna (Muhammed’e), kendisinde hiçbir (tezat ve) eğrilik bulunmayan dosdoğru Kitab’ı indirdi.”⁶⁷ âyetinde olduğu gibi kelamın nazmı içindir.

Sadece mana açısından müteşâbih olanları da Allah’ın sıfatları ve kıyametin vasıfları ile açıklamaktadır. Bu âyetlerin müteşâbih olmalarının nedeni de, bu sıfatların insanlarca tasavvur edilemez olmalarına bağlamaktadır. Çünkü algılamadığı şeylerin sureti insanın zihninde canlanamaz.

Hem lafız hem de mana açısından müteşâbih olanları da beş kısma ayırmaktadır. Birincisi: “فاقتلوا المشركين” “Müşrikleri öldürünüz.”⁶⁸ âyeti gibi umum ve husus gibi kemiyet açısından (müteşâbih) olanlardır. İkincisi: “النساء منكم من ثلاث وربع” “Beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder kadın ile evlenin.”⁶⁹ âyeti gibi vücûp ve mendûpluk gibi keyfiyet açısından (müteşâbih) olanlardır. Üçüncüsü: “اتقوا الله حق تقاته” “Allah’a karşı gelmekten nasil sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının.”⁷⁰ âyeti gibi nâsîh ve mensûh gibi zaman açısından (müteşâbih) olanlardır. Dördüncüsü: “وليس البر بأن تأتوا البيوت من ظهورها ولكن البر لئلا يكون من لجاجتكم” “İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış... ”⁷¹ ve إنما النسبي زيادة في الكفر (Haram ayları) ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir.”⁷² âyetleri gibi mekân ve hakkında âyet nazil olan durumlar açısından müteşâbih olanlardır. Beşincisi: namaz ve nikâhın şartları gibi kendisiyle fiilin sahîh veya fasîd olduğu şartlar yönünde (müteşâbih) olanlardır. Semîn’e göre müfessirlerin müteşâbih tefsirinde zikrettikleri bütün yorumlar, bu kısımların dışında değildir.⁷³

Müteşâbih âyetler, bilinebilme açısından da tartışma konusu olmuştur. Kimi âlimler Allah’tan başkası onları bilemez derken kimisi de ilimde derinleşen âlimlerin de bilebileceğine hükmetmişlerdir.⁷⁴ Müfessir, Râgıb’tan naklen bilinebilme açısından müteşâbih âyetleri üç kısma ayırmaktadır: Birinci kısım, Kıyametin vakti, Dabbetu’l-arzın çıkışı gibi bilinmesi mümkün olmayan hususlardır. İkinci kısım, garip lafızlar ve muğlak hükümler gibi insanların bilmesi mümkün olan hususlardır. Üçüncü kısım da bu ikisi arasında tereddüt edilen hususlardır. Müfessire göre bunların hakkında ilimde râsîh olanlar bilgi sahibidirler. Ama onların dışındakiler bilgi sahibi değildirler.⁷⁵

Semîn el-Halebî genelde muhkemi müteşâbih karşıtı olarak zikretmesine rağmen birçok yerde de onu, mensûhun karşıtı olarak zikrettiğine şahit olmaktayız: Mesela وجدلهم بالتي

⁶⁵ en-Nisâ 4/3.

⁶⁶ eş-Şûrâ 42/11.

⁶⁷ el-Kehf 118/-2.

⁶⁸ et-Tevbe 9/5.

⁶⁹ en-Nisâ 4/3.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/102.

⁷¹ al-Bakara 2/189.

⁷² et-Tavbe 9/37.

⁷³ Semîn, ‘Umdetü’l-huffâz 2/248-249.

⁷⁴ Ali Akay, “Kâdî ‘Abdulcebbâr’ın müteşâbihleri yorumlama metodu üzerine bir değerlendirme”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2006), 312.

⁷⁵ Semîn, ‘Umdetü’l-huffâz, 2/249-250.

هي أحسن "Ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!"⁷⁶ âyetinin seyf âyetiyle nesh edildiğini söyleyenlerin olduğunu belirttikten sonra onun muhkem olduğunu belirtmektedir.⁷⁷

2.5. Hurûf-ı Mukattaa

Kur'ân'ın bazı sûreleri mukattaa harfleriyle başlamaktadır. Bu harflere huruf-ı teheccî, evâilu's-suver, fevâtihu's-suver isimleri de verilmiştir. Bunlar on dört harf olup, bunların üçü tek, dördü iki, üçü üç, ikisi dört, ikisi de beş harflidir ve ikisi medenî olmak üzere yirmi dokuz surenin başında yer almışlardır. İslam âlimleri mukattaa harfleri konusunda görüş beyan etmişlerdir. Bu görüşler iki grupta toplanabilir. Birincisi, bu harfleri müteşâbihten sayıp anlamını Allah'tan (cc) başka hiçbir kimsenin bilmediğini savunanların görüşüdür. Bu görüşü daha çok selef âlimleri savunmuşlardır. İkincisi ise, bu harfleri müteşâbih âyetlerden kabul etmekle birlikte, diğer müteşâbih âyetler gibi bu harfleri de anlamlandıran ve bu konuda yorum yapan âlimlerin görüşüdür. Bu görüşte olan âlimler, bu harflerin yorumu hakkında birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Bu harfleri, Kur'ân'ın ismi, başında bulunduğu surenin ismi, sureleri birbirinden ayırt eden işaretler, Kur'ân'ın i'câzını ortaya koyan örnekler, muhatabın dikkatini çekmek için nazil olmuş harfler, yemin ifadeleri, ebced hesabıyla bazı olayların tarihine işaret eden rûmuzlar olarak yorumlayanlar olduğu gibi, bunları bazı kelimelerin anahtarı ve kısaltması şeklinde yorumlayanlar da olmuştur. Bu şekilde yorumlayanlar da bunları, ilahî isim ve sıfatların kısaltması, bir kısmını Allah'ın (cc) bir kısmını ise diğer varlıkların isimlerinin kısaltması olarak yorumlamışlardır.⁷⁸

Bu görüşlerin bir kısmına kısmen değinen Semîn el-Halebî, bu harfleri Kur'ân'ın i'câzının ve doğruluğunun delili ve en güzel yorumun bu olduğunu belirterek görüşünü şöyle ifade etmiştir: "(Allah Teâlâ) bu harfleri, Kur'ân'ın muhataplarının kelamının kendisiyle konuştukları ve sözlerini oluşturdukları bu harfler cinsinden olduğunu bildirmek için bu harfleri getirmiştir. Fesahatinize rağmen (Kur'ân'ın) benzerini meydana getirmekten aciz olmanız, onun doğruluğuna delildir."⁷⁹

2.6. Garîbü'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerîm Kureyş lehçesiyle nâzil olmuştur. Ancak diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeleri de içermektedir. Bununla birlikte Kur'ân'da, az kullanılmasından dolayı manası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması zor lafızlar da vardır. Tefsir ilminde Kur'ân'daki bu tür kelimelerin açıklanması garîbü'l-Kur'ân'ın konusunu oluşturmaktadır. Hz. Peygamber (sav), "Kur'ân'ın garîblerini araştırınız" buyurmuştur. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'in garîblerini bilmeyenlerin Allah'ın kelâmını tefsir etmekten sakınmaları istenmiştir. Bunun neticesinde garîbü'l-Kur'ân tefsir ilminde önemli bir yer işgal etmiş ve II./VIII. yüzyıldan itibaren Kur'ân ilimleri arasında müstakil bir disiplin halini almıştır.⁸⁰

Bu alanla ilgili Hz. Ebubekir, Hz. Ömer gibi Sahabîlerden rivâyetler nakldilmiştir. Ancak en çok rivâyet İbn Abbâs'tan aktarılmıştır.⁸¹ İbn Abbâs, "fâtır" kelimesinin manasını, iki bedevî'nin bir kuyu başında tartışırken bu kelimeyi kullanmaları sayesinde öğrendiğini

⁷⁶ en-Nahl 16/125.

⁷⁷ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 1/312. Ayrıca bkz. 2/340.

⁷⁸ Bkz. M. Zeki Duman, Mustafa Altundağ, "Huruf-ı Mukattaa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1998), 18/401-408.

⁷⁹ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 1/105. Ayrıca bkz. Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 2/246, 249.

⁸⁰ İsmail Cerrahoğlu, "Garîbü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/379.

⁸¹ Bkz. Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/291-296; Süyûtî, *el-İtkân*, 239-241.

belirtir.⁸² Yine rivâyetlerde Arap şiiri hakkında geniş bilgi sahibi olan İbn Abbâs'ın Hâricî reislerinden Nâfi' b. Ezrak'ın, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen anlaşılması güç 200 kadar kelime hakkında sorduğu sorulara şiirlerden şâhidler getirerek cevaplar verdiği aktarılmaktadır.⁸³

Semîn el-Halebî, *'Umdetü'l-huffâz'*ın mukaddimesinde bu ilmin önemine şöyle dikkat çekmektedir: “Kuşkusuz ki, Kur'ân ilimleri çok sayıdadır. Onları bilmek önemle vurgulanmıştır. Hepsine ihtiyaç vardır. Kur'ân'ı anlamada kendilerine itimat edilen hususlardan biri saygın lafızlarının anlamlarını ve ince manalarını bilmektir. Çünkü hükümlerinin bilgisine, helal ve haramlarının açıklamasına, sözlerinin kaynağına, öğüt ve temsillerinin işaretine onunla ulaşılır. Çünkü o, gurur duyulan her tür sanatı muhtevî Arap dilinin en şerefli lehçeyle inmiştir.”⁸⁴ Musannif burada her ne kadar garîbü'l-Kur'ân terkiibini kullanmasa da daha sonra bu alandaki eserleri zikrederken “garîb” kelimesini özellikle kullanması, açıklamalarının bu ilimle ilgili olduğunu göstermektedir.⁸⁵

Garîbü'l-Kur'ân'la ilgili âlimlerin üzerinde durduğu konulardan birisi de Kur'ân'da yabancı kelime bulunup bulunmadığı meselesidir. Bu konuda birtakım tartışmalar yapılmıştır. Başta İmam Şâfiî, Ebû 'Ubeyde (ö. 209/824 [?]) ve Taberî olmak üzere bazı âlimler Kur'ân-ı Kerîm'in baştan sona Arapça bir kitap olduğunu ve onda yabancı dilde hiçbir kelime olmadığını savunmuşlardır⁸⁶. İbn Atiyye (ö. 541/1147), Cüveynî (ö. 478/1085) ve Süyûtî de Kur'ân-ı Kerîm'de yabancı kelimelerin olabileceğini savunmuşlardır. Mesela Süyûtî *el-Muhezzeb* isimli eserini Kur'ân'ın kullanmış olduğu Arapçalaşmış kelimelere ayırmıştır. *el-İtkân*'da da “Arapça dışında kelime içeren âyetler” başlığı altında başta İbn Abbâs (ö. 68/687), Mücâhid (ö. 104/722) ve Dahhâk (ö. 105/723) olmak üzere birçok sahâbe ve tabiîn âlimine dayandırarak yabancı kökenli olduğunu söylediği yüzden fazla kelimeye yer vermiştir. Bunun yanında bu iki görüşü uzlaştıran üçüncü bir yaklaşım daha vardır. Bu görüşün sahipleri, kelimelerin aslı itibariyle Arap diline ait olmadıklarını fakat Arapların onları telaffuz edip kendi dillerine uydurduklarını söylemişlerdir.⁸⁷

Semîn el-Halebî de Kur'ân'da yabancı kelime olduğu görüşündedir. Özellikle yabancı bir dilden geldiği hususunda ittifak olduğunu söylenen isimlerin⁸⁸ birçok yerde Arapça olmadıklarını belirtmektedir. Bu bağlamda *اليم* kelimesinin Habeşçe'de deniz, *القسطاس* kelimesinin Rumca'da tartı, *المشكاة* kelimesinin Hintçe'de pencere anlamında olduğunu söyler. Muhatapların anlaması ve bilmesi şartıyla Kur'ân'da Arapça dışında kelimelerin olmasının caiz olduğunu kaydeder.⁸⁹

Müfessirin uzlaştırmacı görüşü de kabul edilebilir olduğunu gösteren örnekler verdiği görülmektedir. Bu bağlamda *السرادق* kelimesinin Farsça olduğunu ve Arapçalaştırıldığını belirtmesi burada örnek olarak verilebilir.⁹⁰

⁸² Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 239-240.

⁸³ Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 258-281.

⁸⁴ Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 1/37.

⁸⁵ Bkz. Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 1/38.

⁸⁶ Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b İdris b Abbâs Şâfiî, *er-Risâle* (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebî, 1940), 34; Ebû "Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, 1/8; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/11, 14-15.

⁸⁷ Cemaleddin Ebû'l-Farac Abdurrahman el-Cevzî, *Funûnu'l-efnân fi uyûni ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Beşair, 1987), 343-344. Ayrıca bkz. Muhammed b. Ahmet el-Kurtubi, *el-Camî li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Beyrut: Risâle, 2006), 1/110-112.

⁸⁸ Bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, 288-289.

⁸⁹ Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 3/46.

⁹⁰ Bkz. Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 2/188-189. Ayrıca bkz. 1/357; 2/174; 3/213, 346; 4/248-249.

Müfessir, birçok yerde isimleri açıklarken, müştak olmadıklarını ve ucmeden dolayı gayr-ı munsarîf olduklarını söyler. Onları Arapça kelimelerden türetmeye çalışanların görüşlerine itibar etmez. Mesela جالوت kelimesinin müştak olmadığını, alemiyet ve ucmeden dolayı gayr-ı munsarîf olduğunu, onun جال kelimesinden türediğini söyleyenlerin görüşlerinin kayda değer olmadığını özellikle belirtir.⁹¹ Ona göre هاروت, ابليس, ادم ve يعقوب kelimesinin durumu da böyledir.⁹² Bunun yanında müfessir, yabancı kökenli olduğu iddia edilen غساق kelimesinin Arapça olduğunu, gözyaşı akıtığında söylenen غسقت عينه kelimesinden türediğini söyler.⁹³ سقر, استبرق ve سندس gibi bazı kelimelerin asıllarına ise hiç değinmez.

2.7. İ'cazu'l-Kur'ân

İcâzu'l-Kur'ân "Kur'ân'ın, sahip olduğu üslup, belâgat ve gaypten haber verme konusunda benzerinin meydana getirilememesi özelliği" olarak tanımlanmıştır.⁹⁴ Allah (cc) tarafından Cebrail aracılığıyla Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in (sav) peygamberliğinin en büyük mucizesi kılınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in mesajına karşı çıkanlara, bir benzerini meydana getirmeleri konusunda meydan okumuş ve bunun imkânsız bir durum olduğunu vurgulamıştır.

İcâzü'l-Kur'ân meselesi III./IX. yüzyılın başlarından itibaren âlimlerin üzerinde önemle durduğu bir konu haline gelmiştir. İslâm'ın hızlı bir şekilde yayılmasından sonra yabancı din ve kültürlerle mensup bazı kişilerin Kur'ân'ı eleştirmesi, İslâm'a yeni girenlerin bu eleştirilerden etkilenmesi ve bazı mühlidlerin Kur'ân'ın çelişkiler içeren bir kitap olduğunu iddia etmeleri karşısında ilk önce Mu'tezile âlimleri bu konuyu ele almışlardır. Yalnız Yunan felsefesini okumalarının neticesinde din ile felsefeyi birbirine karıştırmışlar ve icâzü'l-Kur'ân'a da yansıtılmışlardır. Nitekim bu düşünceler neticesinde "sarfe" teorisi ve konuyla ilgili birçok fikir ortaya atılmıştır. Daha sonra Abdulkâhir el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) savunduğu edebi üstünlük yönünden Kur'ân'ın icâzı ise ilk olarak Muhammed b. Yezîd el-Vâsitî (ö. 306/919) tarafından ele alınmıştır.⁹⁵

Kur'ân-ı Kerîm birçok yönüyle mu'cizdir. Bâkılânî (ö. 403/1013), *İcâzü'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân'ın icâzını üç ana başlık altında toplamaktadır. Birincisi: gaybî haberler ihtiva etmesi. Bu görüş önceki dönemlerde başka âlimler tarafından da dile getirilmiştir. Bâkılânî bunu kapsamlı bir biçimde temellendirmeye çalışmıştır. İkincisi: Hz. Peygamber ümmî olduğu halde, belâgat ve fesahâtin zirvesinde olan bir kitap getirmesi. Üçüncüsü: Kur'ân'ın benzersiz bir nazma sahip olmasıdır.⁹⁶

Semîn el-Halebî "*Umdetü'l-huffâz*"ın mukaddimesinde şöyle der: "Kur'ân insanlar için hidâyet, hidâyet ve furkanın apaçık delilleridir. Allah onu en fasih lisan, en açık beyan, en keskin burhan, en doğru tibyan, en belîğ hüccet, en açık yöntem, kapsamlı hikmetler ve parlak hüccetlere sahip bir kitap olarak indirmiştir. Haberleri birbiriyle çelişmiyor, hükümleri tezat teşkil etmiyor, faydaları sayılamayacak kadar çoktur. Fazileti sınırlandırılmaz. Denizinin cevherleri sayılmaz. Manalarının incileri çıkarılmaz. Fasihler ona muaraza etmekten aciz kalmışlardır. Anlayışlı kimseler onda çelişki aramayı bırakmışlardır. Nasıl böyle olmasın ki! Çünkü o, âlemlerin Rabbinin kelimidir. Ruhü'l-emîn ile peygamberlerin efendisi, öncekilerin

⁹¹ Semîn, *Umdetü'l-huffâz*, 1/333.

⁹² Semîn, *Umdetü'l-huffâz*, 4/248-249.

⁹³ Semîn, *Umdetü'l-huffâz*, 3/162.

⁹⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 4/3; Yavuz, Yûsuf Şevki, "*İcâzü'l-Kur'ân*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/403.

⁹⁵ Mustafâ Râfî'î, *İcâzü'l-Kur'ân*, 143-148; Yavuz, Yûsuf Şevki, "*İcâzü'l-Kur'ân*", 21/403.

⁹⁶ Ebübekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkılânî, *İcâzü'l-Kur'ân*, (Kahire: Daru'l-Maârif bi Mısır, ts.), 33-35.

ve sonrakilerin en faziletlisi, nebilerin sonuncusu olan Muhammed'in kalbine indirilmiştir. Allah onu âyetleriyle göndermiş, mucizeleriyle desteklemiştir."⁹⁷

Ayrıca Râgıb el-İsfahânî'nin kitabına bazı lafızları almadığını dile getirdikten sonra: "Allah bilir ki bunu, saygınlığını azaltmak, yetersiz bulmak için söylemiyorum. Çünkü Yüce Kur'an, her belîği aciz bırakandır..."⁹⁸ diyerek Kur'an-ı Kerim'in mucize oluşuna dikkat çekmektedir.

Semîn el-Halebî, *قطعت لهم ثياب من نار* "(Bunlardan inkâr edenler için) ateşten giysiler biçilmiştir."⁹⁹ âyetini tefsir ederken Kur'an'ın eşsiz üslubunu ve kelime seçmedeki özelliğini şöyle anlatır: "Yani (bu elbiseler) ölçülerine göre yapılmıştır. Onları içine alsın diye giyiyorlar. Burada *القطع* lafzının kullanılması ne kadar güzel olmuş! Hatta onun yerine müradifini veya *فصلت*, *قدرت* ve *سويت* gibi müradifi olmayan bir kelimeyi getirsen, ondaki tatlılığı bulamazsın. Onu söyleyen ve yaratıkları ona muaraza etmekten aciz bırakan Allah ne yücedir. Bu, Kur'an'ın bütün lafızlarının özelliğidir."¹⁰⁰

2.8. Emsâlu'l-Kur'an

Tefsir usulü ve Kur'an ilimlerinde Kur'an-ı Kerim'deki meseller ve bunlardan bahseden ilim için "emsâlü'l-Kur'an" tabiri kullanılmıştır. Emsâl her dilde ve her kültürde mevcuttur. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim ve önceki semâvî kitaplarda da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bilinen en eski meseller Hz. Lokman'ın hikmetli sözleri olduğu söylenebilir. Arap dili ve edebiyatında önemli bir yere haiz olan emsâl, câhiliye devrinde Araplar arasında da yaygındı. Kur'an, fesahat ve belâgatta hayli ilerlemiş bulunan Araplar'a hitap ederken onların önemle üzerinde durdukları mesel getirme metodu uygulamıştır. Nitekim Hz. Peygamber (sav), Kur'an'ın yedi vecih üzere indirildiğini belirterek bunlardan birinin ibret alınması gereken meseller olduğunu söylemiş, kendisi de sözlerinde emsâli kullanmıştır.¹⁰¹ Kur'an'ın meselleri, her ne kadar bazı yönlerden aralarında benzerlikler bulunsa da, hem lafız hem mana bakımından gerek daha önce Arap edebiyatında mevcut olan gerekse hadislerde geçen mesellerden farklı olup Kur'an'a özgü nitelikler taşır. Kur'an'da geçen kıssalar da birer mesel mahiyetindedir.¹⁰²

Mesellerle anlatımda zihinsel manalar, psikolojik durumlar, algı ve müşahede dünyamızın dışında kalan gaybî gerçeklikler, algı ve müşahede dünyamızın içerisinde yer alan şeylere benzetilmek sûretiyle somut tablolar halinde sergilenir; kelimeler, etkileyici ve ilham verici bir şekilde manâya delalet ederler. Kıssa, manzara, sûretler ve olaylar somut bir şekilde göz önüne serilir. Teşbihler, istiâreler, mecâzlar ve meseller kullanılarak konu insanın idrakine sunulur, aklına ve hissîne aynı anda hitap edilir. Özellikle soyut kavramlar söz konusu olduğunda bu tür anlatımdan kaçış yolu yoktur.¹⁰³

Kur'an, mesajını insanlara sunarken, onların akıl, his, kalp, zevk bakımından fitratını göz önünde bulundurmuş, anlatım ve ifadede daha cazip, daha canlı ve etkileyici bir üslûb kullanmıştır. İnsan fitratı, anlayış ve kavrama yönünden mücerred fikirleri dinlemekten ziyade, müşahhas şeylere eğilimlidir. İnsanın idrakine çıplak hakikatler sunulduğunda bunlar

⁹⁷ Bkz. Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 1/37.

⁹⁸ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 1/39.

⁹⁹ el-Hac 22/19.

¹⁰⁰ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 3/323.

¹⁰¹ Bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, 1/486; Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 5.

¹⁰² Bedreddin Çetiner, "Mesel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/229.

¹⁰³ Watt, Montgomery, *İslâm ve Hıristiyanlık*, Çev. Dr. Turan Koç (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 48.

aklı yorar, dikkati dağıtır. Fakat aynı hakikatler temsillerle sunulduğunda zihne yerleşmesi daha kolay olur. Ayrıca insanın zihniyle beraber duygu ve sezgileri de harekete geçer. İnsanların, Kur'ân'ın cazibesi karşısında hayrete kapılmalarının bir sırrı da bu yolu tercih etmesinde aranmalıdır.

İmam Şâfiî, Allah'ın kitabı hakkında konuşacak kişinin Emsâlu'l-Kur'ân'ı bilmekle mükellef olduğunu söylemektedir.¹⁰⁴ Bundan dolayı ilk dönemlerden itibaren âlimler bu konunun üzerine durmuşlar ve bu hususta müstakil eserler kaleme almışlardır.¹⁰⁵

Semîn el-Halebî meseli, "Kendisi için örnek verilen duruma uygun olarak söylenen özlü sözdür. Onda bir gariplik olması lazımdır" şeklinde tarif etmektedir.¹⁰⁶ Ayrıca Araçların, الصيف ضيقت اللين "Sütü/yoğurdu yazın kaybettin" sözü gibi: "Mesel, aralarındaki benzerlikten dolayı, diğerinin açıklaması ve somutlaştırması için birbirine benzeyen iki sözden birisinin söylenmesinden ibarettir." şeklinde bir tarifi de yapıldığını belirtmektedir. Yüce Allah'ın buyurduğu: "إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ" *"İşte biz, bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir."*¹⁰⁷ âyetin de meselle mümessel lehi ve aralarındaki benzerliği tefekkür etmek gerektiğine işaret olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁸

Ayrıca müfessir: "فلا تضربوا الله الأمثال" *"Artık Allah'a (şanına uymayan) benzetmeler yapmaya kalkmayın."*¹⁰⁹ âyetiyle Allah (cc) kendisine misaller vermeyi yasaklamış olduğunu ve bizim Allah (cc) için mesel verme alanımızın sınırlı olduğunu aktarmıştır. "إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ" *"Çünkü Allah bilir, siz bilmezsiniz."*¹¹⁰ âyetinin de onun kendisi hakkında mesel getirebileceğini, bizim o konuda ona uymamızın caiz olmadığına uyarı olduğunu belirtmiştir. Zikredilen âyetlerden sonra Allah (cc): "ضرب الله مثلاً عبداً مملوكاً" *"Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle misal verir..."*¹¹¹ âyetiyle kendisine mesel verdiğini söyleyip: "Bunda, kendisini vasıfladığı vasıflar dışında beşerin kendisiyle vasıflandığı hiçbir vasıfla onu vasıflamamızın caiz olmadığına, uyarı vardır." şekliyle yorumlandığını söylemiştir.¹¹² Müfessir emsâlu'l-Kur'ân ile ilgili: "O, (deve) Araçlardaki en büyük hayvandır. Onun için büyüklükte onu örnek gösterirler. Bundan dolayı Yüce Allah: "ولا يدخلون الجنة حتى يلج الجمل في سم الخياط" *"...ve onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir!"*¹¹³ buyurmuştur. Bunu, imkânsız olan bir şeye bağladı ki o, en büyük şeyi en küçük şeyin içinden geçirmeye bağlanmış olduğundandır.¹¹⁴ diyerek emsâlü'l-Kur'ân konusuna açıklık getirmektedir. Bunun dışında Semîn mesellerin Tevrât'ta da bulunduğunu bildirmektedir.¹¹⁵

2.9. Müşkilü'l-Kur'ân

İşkâl mastarının ismi faili olan müşkil kelimesi ulûmü'l-Kur'ân terimi olarak, Kur'ân âyetleri arasında ilk bakışta var olduğu sanılan ihtilaf ve tenakuz durumuna denir. Kur'ân

¹⁰⁴ Şâfiî, *er-Risâle*, 34.

¹⁰⁵ Bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/486.

¹⁰⁶ Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 4/68.

¹⁰⁷ el-Ankebût 29/43.

4/68. *huffâz*,-'Umdetü'l Semîn, ¹⁰⁸

¹⁰⁹ en-Nahl 16/74.

¹¹⁰ en-Nahl 16/74.

¹¹¹ en-Nahl 16/75.

¹¹² Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 4/69.

¹¹³ el-A'râf 7/40)

¹¹⁴ Semîn, *'Umdetü'l-huffâz* 1/340. Emsâl ile ilgili ayrıca bkz. Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 1/431, 452, 2/336, 389, 392, 410; 3/161, 322; 4/44, 68-69, 94, 196.

¹¹⁵ Semîn, *'Umdetü'l-huffâz* 1/379.

terkibiyle birlikte kullanıldığında ise bu durumu inceleyen ilmin adı olur. Bu konu sahâbe döneminden itibaren dillendirilmiş olup hicri II. yüz yılda müstakil eserler şeklinde sunulmaya başlanmış ve bağımsız bir ilim haline gelmiştir. Ortaya çıkış nedeni de İslam karşıtı grupların Kur'ân-ı Kerîm'de çelişki göstermeye çalışma çabalarını boşa çıkartıp onlara cevap vermek ve insanların zihnini meşgul eden müşkil ve müteşâbih âyetleri tefsir etme şekliyle olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, âyetler arasında ihtilaf ve çelişkinin olmadığını vurgulamış olsa da Kur'ân-ı tedebbür etmeyen kişilerin zihninde, farklı kıraat, âyetlerin hakikat ve mecâzı ihtiva etmeleri, müşterek lafızların bulunuşu, müteşâbih ve mücmel âyetlerin mevcut olması, bir olayın değişik yönlerden ele alınması, bir cinsin değişik türlerine veya bir oluşumun muhtelif safhalarına işaret edilmesi, konu ve yer farkının bulunması, harfi cerlerin birbirinin yerine kullanılması ve fiillerin kullanım cihetleri gibi sebeplerden dolayı zahiri ihtilaf düşüncesi uyandırabilmektedir.¹¹⁶

Kur'ân-ı Kerîm, görülmeyeni ve görüleni bilen Allah tarafından indirildiği¹¹⁷ için kendi içerisinde tutarsızlık ve tezatlık bulunmaz. Çünkü Allah (cc) geçmişi ve geleceği, bilineni ve bilinmeyeni yaratandır. Her şeyi en ince noktasına kadar gören, bilen ve hepsinden haberdardır.¹¹⁸ Dolayısıyla insanların dikkatini bu konuya çekerek: *افلا يتدبرون القرآن ولو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافا كثيرا* "Hâla Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı."¹¹⁹ buyurmaktadır. Müfessirlerden İbn Atiyye bu âyetin bağlamında: "Eğer birisinin kafasında şüphe oluşur ve Allah'ın kitabının herhangi bir yerine ihtilaf olduğunu zannederse ona kendi düşüncesini itham etmesi ve kendisinden daha bilgili birisine sorması vacip olur." demektedir.¹²⁰ Semîn el-Halebî de bu konuda insanlara çelişkili gibi görünen âyetleri aktarırken işkâlî gidermektedir. Mesela: *فَسَحَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ* "Rüzgâr, onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi."¹²¹ ve: *ولسليمان الريح عاصفة* "Süleyman'ın emrine de kasırğa (gibi esen) rüzgârı verdik."¹²² âyetlerinde geçen ve birbirine zıt olan "عصوف" şiddetli ve "رخاوة" yumuşak/hafif kelimelerin aralarındaki cem'i ilk çıkışında şiddetli olur sonra yavaş yavaş rahatlar ve hafifler şeklinde yapmıştır. Başka bir görüşü de: "Götürdüğü mesafenin uzaklığından dolayı taşıdığı şeyi götürme yönüyle kasırğa gibi şiddetlidir; taşıdığı şeyi rahatsız etmeme cihetinde de hafif niteliğindedir." şeklinde izah etmektedir.¹²³

Bu gibi âyetlerin dışında görebildiğimiz kadarıyla müfessir, işkâl ile ilgili âyetlerin bağlamında bir yerde işkâlî manaya bağlayarak şöyle söylemektedir: "Yüce Allah'ın buyurduğu: *الْم تر إلى ربك كيف مد الظل* "Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"¹²⁴ âyet, anlaşılma açısından âyetlerin en müşkillerindedir."¹²⁵

2.10. Vücûh ve Nezâir

Ulûmü'l-Kur'ân'ın en önemli konularından birisi vücûh ve nezâir konusudur. İlk dönemlerden bu yana birlikte kullanılan bu kavramlardan vücûh, ortak olarak birkaç manada

¹¹⁶ Adem Yerinde, "Müşkilü'l-Kur'ân", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/164-165.

¹¹⁷ Bkz. al-Haşr 59/22.

¹¹⁸ Bkz. el-Mülk 67/13-14.

¹¹⁹ en-Nisa 4/82.

¹²⁰ Ebû Muhammed Abdülhak b Gâlib İbn Atiyye el-Endülûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 2/83.

¹²¹ es-Sâd 38/36.

¹²² El-Enbiyâ 21/81.

¹²³ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz 2/82. Ayrıca bkz. 1/278, 402, 490; 2/161, 293, 323 hadis ile orada işkâlî gideriyor. 340, 374; 3/6; 4/151.

¹²⁴ el-Furkân 25/45.

¹²⁵ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz 3/6.

kullanılan tek lafız olarak belirtilmiştir. Hakkında ihtilaf edilen nezâir ise Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) ve onun gibi düşünen çoğunluğa göre, bir lafzın anlamlarından sadece birinin başka âyetlerde tekrarlanmasına denir.¹²⁶ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) vücûh ve nezâir kavramlarını aynı manada yorumlayarak: "Kur'ân-ı Kerîm'deki bir kelimenin aynı lafız ve aynı hareke ile farklı yerlerde farklı manalarla kullanılmasıdır." demektedir. Ona göre bir yerde zikredilen her kelimenin lafzı farklı yerde zikredilen lafzın nazîridir. Her kelimenin diğer kelimelerden farklı yorumlanması da vücûhtür. Böylece, nezâiri lafızlara; vücûhü da manalara bağlamaktadır.¹²⁷ Nezâir kelimesinin son zamanlarda eşanlamlı manasında kullanılması ise anlam kaymasına uğrayıp lugavi anlamına dayandırılarak yapılan yorumların sonucu meydana gelmesinden ibarettir. Vücûh ve nezâir ile ilgili böyle bir yaklaşımla karşılaşmadığı için bu, ulûmü'l-Kur'ân terminolojisi açısından isabetli görülmemiştir.¹²⁸

'Umdetü'l-huffâz, Kur'ân-ı Kerîm'in kelimeleri üzerine yapılan bir çalışma olduğu için doğal olarak bu bilgiyle yakından alakadardır. Eser incelendiğinde Semîn'in isim olarak vücûh kelimesini, "Ezherî, قضى lügatte, tamamı bir şeyin kesilmesi ve bitirilmesine dayanan, birkaç vecîh üzere gelir, demiştir."¹²⁹ ve "فمن اهتدى فلنفسه" 'Kim doğru yola girerse, kendisi için girmiş olur.'¹³⁰ bu âyet daha önce zikredilen bütün hidâyet vecihlerini kapsıyor.¹³¹ sözleri dışında bu bilgileri aktarmadığı görülmektedir. Ancak eserin içeriğine bakıldığında birçok yerde musannifin vücûh manasındaki bir kelimenin birden fazla manada kullanıldığına işaret ettiğine ve aktardığına şahit olunacaktır. Şimdi müellifin birçok manada kullandığı القضاء kelimesini örnek olarak vermeye çalışacağız. Kelime وقضى ربك ألا تعبدوا إلا إياه "Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi kesin bir şekilde emretti."¹³² âyetinde emretme, ثم قضى أجلاً "Sonra (sizin için) bir ömür tayin etmiştir."¹³³ âyetinde tamamlama, وقضينا إلى بني إسرائيل في الكتاب "Biz, Kitap'ta İsrailoğullarına... bildirdik."¹³⁴ âyetinde bildirme, ولولا كلمة الفصل لقضى بينهم "Eğer erteleme sözü olmasaydı, derhal aralarında hüküm verilir." ¹³⁵ âyetinde hüküm koyma/hükmetme, فقضاهن سبع سموات "Böylece onları, yedi gök olarak (eksiksiz bir şekilde) yarattı."¹³⁶ âyetinde bir işi sağlam ve eksiksiz yapma, من قبل أن يقضى إليك وحيه "Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce (Kur'ân'ı okumakta acele etme.)"¹³⁷ âyetinde beyan/açıklama, يا ليتها كانت الفاضية "Keşke ölüm her şeyi bitirseydi."¹³⁸ ve "Ey Mâlik Rabbin bizi öldürsün diye çağırırlar."¹³⁹ âyetlerinde de ölüm manalarına gelmektedir.¹⁴⁰

Zerkeşî ve Süyûtî'den önce İbnü'l-Cevzî'den de sonra olan müfessir bu konuda hangisinin görüşündedir? Yukarıda da değindiğimiz gibi Semîn el-Halebî bu konuyu isimle zikretmemektedir. Ancak olayın içine girildiğinde müellifin günümüzde kullanılan

¹²⁶ Bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/102; Süyûtî, *el-İtkân*, s. 301.

¹²⁷ Cemâluddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b el-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 83.

¹²⁸ M. Suat Mertoğlu, "Vücûh ve Nezâir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları 2013)*, 43/141-142.

¹²⁹ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 3/317.

¹³⁰ ez-Zümer 39/41.

¹³¹ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 4/246.

¹³² el-İsrâ 17/23.

¹³³ el-En'âm 6/2.

¹³⁴ el-İsrâ 17/4.

¹³⁵ eş-Şûrâ 42/21.

¹³⁶ Fussilet 41/12.

¹³⁷ Tâhâ 20/114.

¹³⁸ el-Hâkka 69/27.

¹³⁹ ez-Zuhruf 43/77

¹⁴⁰ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 3/316-318.

tabirlerden¹⁴¹ farklı bir tabirle bu meseleye değindiği gözlemlenmektedir. Örnek olarak: *ولفظ الشركة من الألفاظ المشتركة* “Şirk kelimesi müşterek lafızlardandır.” diye ifade etmektedir. Açıklamalarının devamında normal olarak Zerkeşî ve Süyûtî'nin aktardığı şekliyle vücûh terimine uyumluluk içerisinde olduğuna şahit olunmaktadır.¹⁴²

Öte yandan müfessirin aktardıklarından, iştiraki lafzinin (vücûh) zıt anlamlısının mutevâtî (nezâir) kelimesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda birçok yerde kavramlara yaklaşımına açıklık etmektedir. Bir yerde Ezherî'nin (ö. 370/980) *كورااء* kelimesi hakkında “senden gizlenen” manasına geldiğini belirtip ön ve arka için kullanıldığını söyledikten sonra: “Diyorum ki: Ezherî'nin bunu *متواطئ* mutevatî yaptığı görülüyor. Başkaları ise, zıt anlamlara hamletmesinden kelimeyi *اشترك اللفظي* ‘lafzî açıdan müşterek’ (vücûh) saymıştır.” söylemektedir.¹⁴³ Başka bir yerde de: “Râgıb, “ayn” kelimesini *اللفظي المشترك* lafzî müşterek (vücûh) değil de *وهو المتواطئ* وهو المتواطئ، وهو المعنى، ‘manada müşterek olan mutevatî’ (nezâir) yapmaya çalışmıştır. Dedi ki: *العين* kelimesi mecazî olarak birkaç manada kullanılır ki o manalar farklı bakış açısıyla gözde mevcuttur.” söyleyerek konuya yaklaşımına ışık tutmaktadır.¹⁴⁴ Dolayısıyla müfessir bir kelimenin birbirinden bağımsız birçok manada kullanılmasına “iştiraki lafzi” (vücûh), aralarında anlam örgüsü bulunan birçok manaya gelişine de “iştiraki manevi/mütevatî” (nezâir) demiştir.

2.11. Kıraatlere Yaklaşımı

Kıraat, kıraat âlimlerinden her birinin, belirli rivâyet ve tarikleri kullanarak kendilerine has üslup ve kurallar ile Kur’ân-ı tilâvet etmesidir. Kur’ân-ı Kerîm, nüzûlünden itibaren Hz. Peygamber’in ağzından alınmış ve mütavâtîr şekilde sonraki nesillere aktarılmıştır. Doğru okunmasını sağlayıp anlaşılmasına yardımcı olan bu eylem, kıraat ilminin konusunu teşkil etmektedir.¹⁴⁵

Semîn el-Halebî'nin ihtisas alanlarından birisi de kıraattir. Bu sebeple o, mukrî lakabıyla anılmaktadır.¹⁴⁶ Bu alana, ‘*Umdetü'l-huffâz*’da sık sık girmekte ve konuyu dile getirmektedir. Ancak kıraat ile ilgili “*el-İkdü'n-nedîd*” gibi müstakil, “*ed-Dürri'l-masûn*” gibi büyük ve kapsamlı eserleri olması onu bu konuda az sözle iktifa etmesine sevk etmiştir. Zira birçok yerde kısa bilgi verdikten sonra söz konusu eserlere havale etmektedir.¹⁴⁷

Mütevatîr Kıraatler veya Kıraâtî Seb’a

Mütevatîr kıraat, yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettiği, Arap dilinde yeri olan ve resmi Osman’a muvafık olan kıraattir.¹⁴⁸ Âlimlerin tevatürüne ittifak ettiği kıraat, kıraati seb’a’dır. Tevatüre ulaşmadığına ittifak ettikleri kıraat da kıraati aşerenin dışındaki kıraatlerdir.¹⁴⁹ Semîn, birçok yerde

¹⁴¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 184-185.

¹⁴² Bkz. Semîn, ‘*Umdetü'l-huffâz*, 2/266-267; 3/145. Karşılaştırmak için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/102; Süyûtî, *el-İtkân*, 301.

¹⁴³ Semîn, ‘*Umdetü'l-huffâz*, 4/304.

¹⁴⁴ Semîn, ‘*Umdetü'l-huffâz*, 3/148. Vücûh ve nezâir ile ilgili bkz. Semîn, ‘*Umdetü'l-huffâz*, 1/74, 148, 195, 328, 437-439; 2/14; 3/43, 14, 357; 4/34.

¹⁴⁵ Mehmet Ünal, “Kur’ân’ın Fonetik Naklinin Tahlili (Kıraat İlmi ve Kısa Tarihi)” Tefsir El Kitabı, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafik Yayınları, 2015), 61; Demir, *Tefsir Terimbilimi’ne Alternatif Bir Alan*, 172-175.

¹⁴⁶ Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine* 1/402; Kahhale, *Mu’cemu'l-müellifin*, 2/211.

¹⁴⁷ Bkz. Semîn, ‘*Umdetü'l-huffâz*, 1/144, 303, 384; 2/232, 390; 3/8, 285; 4/63, 163.

¹⁴⁸ Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sefâkîsî, *Gayisu'n-nef' fi'l-kıraati's-seb'*, thk. Ahmed b. Mahmud Abdusseme' eş-Şâfî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 14; Muhammed Abbâs el-Bâz, *Mebâhis fi ilmi'l-kıraat ma'a beyâni usuli rivâyeti Hafis* (Kahire: Dâru'l-Kelime, 2004), 44.

¹⁴⁹ Muhammed b. Muhammed Ebû'l-Kasım Muhibbiddin en-Nüveyrî, *Şarhu taybata'n-neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Sa'd Baslûm, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1/127-128.

mütevâtir kelimesini zikrettiği gibi ondan bağımsız birçok yerde de yedi kıraat kelimesini de zikretmektedir. Bu da ilk bakışta müfessirin mütevâtir kavramından on kıraat'i kastettiğini akla getirmektedir. Ancak 'Umdetü'l-huffâz'da kıraati aşere'ye dair bir iz bulamayışımız, "el-İkdu'n-nedîd"de de sadece yedi kıraati delil getirmesi,¹⁵⁰ Şâfiî âlimlerinin -ki müellif de Şâfiî' dir- çoğu mütevâtiri yedi kıraat'e hasretmesi¹⁵¹ ve "ed-Dürü'l-masûn" adlı eserinde mütevâtir kıraatleri sayarken sadece bu yediyi aktarması¹⁵² gibi nedenlerden dolayı kıraati aşereyi değil kıraatı seb'a'yı kastettiğini düşünmekteyiz.

Müellif, birçok yerde âyetin mütevâtir kıraatlerde şu veya bu şekilde okunduğunu ve manaya etki edip etmediğini dile getirmektedir.¹⁵³ Bir yerde mütevâtir ile ilgili: "Ebû 'Ubeyde, İbn Abbâs'ın (ra) hemzeli okunuşunu inkâr ettiğini ve الصابون değil الصابون olduğunu söylediğini rivâyet etmektedir. Bu gibi hikâyelerle mütevâtir kıraat reddedilemez."¹⁵⁴ diyerek mütevarin kıymetini belirtmektedir.¹⁵⁵

Bir başka yerde de, bazılarının, hayvan ölüleri için مَيْتَةٌ tahfifle, cansız olan şeylerin ölüleri için de "مَيْتٌ" şeddeyle olduğunu dolayısıyla حرمت عليكم الميتة "Ölmüş hayvan size haram kılındı."¹⁵⁶ âyeti sadece tahfif ile okunduğunu, söylediklerini bildirdikten sonra mütevâtir kıraatlerde: وَأَيُّهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ "Ölü toprak onlar için bir delildir."¹⁵⁷ âyeti her iki vecihle okunmasına dayanarak onların sözünü ret etmektedir.¹⁵⁸ Müfessir bu sözlerle mütevâtir kıraatlerin Arap dilinin üzerindeki etkisini dile getirmektedir.

Kıraatlerle ilgili olan "el-İkdu'n-nedîd" adlı eserinde kıraatı seb'a'nın ravilerini, İbn Kesir (ö. 120/738), Nâfi' (ö. 169/785), Ebû Amr (ö. 154/771), İbn Âmir (ö. 118/736), Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773) ve Kisaî (ö. 189/805) diye belirtmiştir.¹⁵⁹ 'Umdetü'l-huffâz'da bunların ravilerini teker teker saymamışsa da yer yer isimlerine değinerek aktarmıştır. Görebildiğimiz kadarıyla bunlardan İbn Kesir,¹⁶⁰ Nafi,¹⁶¹ Ebû Amr,¹⁶² Âsım¹⁶³ ve Kisaî'yi¹⁶⁴ isimleriyle zikrederken İbn Âmir ve Hamza'nın isimlerine değinmemiştir.

Semîn, yeri geldiğinde seb'a'nın icma ettikleri kıraatı açıkladığı gibi ihtilaf edip farklı okudukları yerleri de açıklamaktadır. Mesela: "Bazıları da ötreli سخرية hizmetten; esreli ise ayıplama ve alaya almadan geldiğini söylemiştir. Onun için yedi kârî Zuhurf sûresindeki ötresi hakkında ihtilaf etmemişlerdir."¹⁶⁵ sözüyle icma örneğini; İbrahîm kelimesi hakkında: "Onda, إبراهيم - meşhur olan odur- إبراهيم yedi kıraatta ikisi ile de okunmuştur ve إبراهيم olmak üzere birçok lügat vardır."¹⁶⁶ sözüyle de farklı okuyuş örneğini sergilemiştir.

¹⁵⁰ Bkz. Semîn el-Halebî, *İkdu'n-nedîd*, 1/85-86.

¹⁵¹ en-Nüveyrî, *Şarhu Taybata'n-neşr*, 1/128.

¹⁵² Semîn, *ed-Duru'l-masun*, 4/650; 6/449.

¹⁵³ Bkz Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 3/207, 391; 4/78, 133, 321.

¹⁵⁴ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 2/313.

¹⁵⁵ Müellifin mütevâtir ile ilgili ayrıca bkz. Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 1/284, 303; 2/55, 69, 75, 245; 3/342; 4/109, 125, 171, 175, 280.

¹⁵⁶ el-Mâide 5/3.

¹⁵⁷ Yâsîn 36/33.

¹⁵⁸ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 4/125.

¹⁵⁹ Semîn el-Halebî, *İkdu'n-Nedîd*, 1/85.

¹⁶⁰ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 2/82, 390; 3/60, 286.

¹⁶¹ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 2/82, 313; 3/76.

¹⁶² Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 1/50, 115; 3/127; 4/338.

¹⁶³ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 2/294, 388; 4/63.

¹⁶⁴ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 2/57, 4/47, 197.

¹⁶⁵ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 2/181. Ayrıca bkz. 1/337, 421; 2/53

¹⁶⁶ Semîn, 'Umdetü'l-huffâz, 1/47. Kıraatı seb'a ile ilgili ayrıca bkz. 1/45, 164, 361, 374, 488, 492, 514; 3/307; 4/7.

2.11.1. Şâz Kıraatler

Semîn'in kıraatlerle ilgili sık sık değindiği kavramlardan birisi de şaz kıraatlerdir. Şaz kıraat, mütevâtir derecesinde olmayan kıraat'e denir.¹⁶⁷ Yukarıda müfessirin mütevâtirden kastı kıraati seb'a olabileceğini gerekçeleriyle beraber aktarılmıştı. Müellifin şaz kıraati, mütevâtir¹⁶⁸ ve kıraati seb'a'nın karşıtı olarak kullanması¹⁶⁹ söz konusu bilgiyi güçlendirmektedir. Bu iki emareden dolayı müfessirin kıraati seb'a'nın dışındakileri şaz kabul edebileceğini düşünmekteyiz. Ayrıca müfessir, Arap dilinde şaz kıraatlerle istişhad ettiği ve dilde hüccet saydığı da müşahede edilmektedir.¹⁷⁰ Mesela, Râgıb'ın مُتَكًا kelimesine ağaç kavunu manasını verdiğini belirttikten sonra, "bu manayı verenler مُتَكًا وَمُنَكًا kelimelerini şaz kıraatte cezimli ta ile okuyanın kıraatine dayanarak verdiklerini" söylemektedir.¹⁷¹

2.11.2. Kıraatlerin Manaya Etkisi

Kur'ân-ı Kerîm, إنا جعلناه قرآنًا عربيًا لعلكم تعقلون "Biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur'ân kıldık."¹⁷² vb. âyetlerde beyan edildiği gibi Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır. Doğal olarak kıraatler de Arapçaya göre şekillenecektir. Yukarıda tevatürün tarifinde işaret edildiği gibi sahîh kıraatin şartlarından birisi Arap diline muvafık olmasıdır. Müfessirin aktardığı farklı kıraatlere bakıldığında temelde tezat olmamakla birlikte farklı vecihlerde farklı manaların çıktığını görmekteyiz. Örnek olarak: "وما كان لنبي أن يغفل" "Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez."¹⁷³ âyetinde يغفل bina-i fail (bina-i malum) şekilde okunmuş, kasap hainlik edip etten çaldığı zaman: kasap etten gulul etti denildiği gibi "hıyanet etmez" manasındadır. يغفل bina-i mef'ul (bina-i meçhul) şeklinde de okunmuş olup hainlik ve hırsızlığa nispet edilemez manasına gelmektedir. يغفل ya'nın ötresi ve ayn fiilinin esresi ile de okunmuş olup bulunmaz ve olamaz manasındadır.¹⁷⁴ Bu ve benzerleri birçok âyette müfessir kıraatlerin manaya etkisini göstermekte ve aktarmaktadır.¹⁷⁵

Sonuç

Dilci kimliğiyle bilinen Semîn el-Halebî, dilsel birikimini Kur'ân-ı Kerîm'in hizmetinde sarf ederek müfessir lakabına da haiz olmuş ve bu alanda *ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitabi'l-meknûn, et-Tefsiru'l-kebîr, el-Vecîz fi ahkâmi'l-kitabi'l-azîz* isimli kitaplarının yanında *'Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz* gibi önemli bir eseri de yazmıştır. Ulûmü'l-Kur'ân açısından da geniş bilgiler ihtiva eden bu eser, Kur'ân kelimelerinin açıklaması niteliğinde olmasından dolayı garîbü'l-Kur'ân türü eserler arasında sayılmıştır.

Müellif bu eserini, hemen hemen bütün Kur'ân lafızlarını kapsayacak şekilde hacimli bir Kur'ân sözlüğü tarzında yazmıştır. Kur'ân'da geçen lafızları alfabetik sıraya göre ele alarak açıklamıştır. Lafızların türevlerinin anlamlarını da vermeye çalışmıştır. Lafızların anlamlarını belirlerken öncelikle Kur'ân âyetlerini esas almıştır. Lafızlara verdiği anlamı pekiştirmek için rivâyet zincirini zikretmeksizin hadis, zaman zaman Arap şiiri, nesir, atasözü ve deyimlerden de yararlanmıştır. Anlamı kapalı lafızları anlaşılır bir dille açıklamıştır. Lafızların anlamlarını

¹⁶⁷ Sefâkîsî, *Gaysu'n nef'*, 14.

¹⁶⁸ Bkz. Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 1/303,

¹⁶⁹ Bkz. Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 1/514;

¹⁷⁰ Bkz. Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 4/328.

¹⁷¹ Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 1/265. Ayrıca bkz. 1/265, 204, 546; 2/141, 184, 360, 362, 414; 3/113, 218.

¹⁷² (Zuhuf 43/3)

¹⁷³ Âli İmran 3/161.

¹⁷⁴ Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 3/170-171.

¹⁷⁵ Konuyla ilgili bkz. Semîn, *'Umdetü'l-huffâz*, 1/115, 126, 421, 432, 433, 450, 520; 2/19, 53, 72, 81, 85, 92, 93, 131, 161, 173, 231, 324, 328, 349, 361, 374, 377, 395, 421; 3/36, 39, 78, 82, 115, 119, 159, 216, 222, 267, 293, 318, 353, 381, 391; 4/72, 109, 133, 135.

belirlerken ulûmü'l-Kur'ân meseleleri ile ilgili bilgiler vermeyi de ihmal etmemiştir. Bazen de bu meselelerle ilgili diğer kitaplarına havale etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in geniş bir tanımını yapmıştır. Kur'ân'ın yedi harf üzere indirilişini açıklamıştır. Âyetlerin nüzûl sebebine ve tarihsel arka plana işaret etmiştir. Kur'ân ilimlerinden nâsîh-mensûh bilgilerine de değinen Semîn neshin tarifi ile çeşidini vermiş ve eserin içeriğinde birçok nesh olayını aktarmıştır. Muhkem-müteşâbih kavramlarına ise detaylıca yer vermiştir. Tanımlarını yapmış, âyetlerin müteşâbihlik yönünü açıklamış ve bilinebilme açısından müteşâbih âyetleri kategorize etmiştir. Hurûf-u mukattaa bilgilerine de değinen Semîn konuyla ilgili birçok görüş olduğunu belirtip en iyi görüşü aktarmıştır. Konuyla ilgili aykırı bulunduğu görüşleri eleştirmiştir. Ulûmü'l-Kur'ân'dan garibü'-Kur'ân meselesini ise Kur'ân kelimelerinin bilinmesinin önemini belirtmiş ve diğer dillerden Arap diline geçtiği söylenen bazı kelimeleri Arapçaya bazılarını da farklı dillere dayandırmıştır. İ'câzü'l-Kur'ân konusunda sadece kitabın girişinde diğer i'câz yönlerine işaret etmiştir. İçeriğinde ise üslubün dışındaki yönlerine temas etmemiştir. Emsâlu'l-Kur'ân'a da değinen Semîn Kur'ân'da mesellere çokça yer verildiğini belirtip birçok örnekle açıklamaya çalışmıştır. Fakat âyetlerden hareketle Allah (cc) için mesel getirmenin doğru olmadığını belirtmiştir. Müşkilü'l-Kur'ân için herhangi bir tanım yapmamakla birlikte, birbiriyle çelişen gibi görünen âyetler arasında herhangi bir tenakuzun olmadığını özellikle gerekçeleriyle beraber belirtmektedir. Semîn vücûh ve nezâir kavramların tarifine değinmemiştir. Vücûh kavramını "iştirâki lafzî" tabiriyle, nezâir kavramını ise, kapsadığı anlam itibariyle "mutedvâtî" veya "iştirâki manevî" tabiriyle karşılamıştır. Eserde vücûh'a dair birçok örnekle karşılaşılrken, yaygın olarak kullanılan nezâirle ilgili verdiği herhangi bir örnekle karşılaşılmamaktadır. Eserinde kıraatlere de çokça yer veren Semîn, eleştiriye tabi tutulmasını kabul etmediği kıraat-seb'a'ya yani mütevatir kıraatlere değinmektedir. Şaz kıraatleri zikredip de onların dilde hüccet olduğunu söylerken, meşhur kıraatlere hiç değinmemesi ayrıca belirtilmesi gereken önemli bir husustur.

Semîn el-Halebî'nin, gerek dil gerekse yorum açısından benimsemediği görüşleri eleştirmesi ayrıca belirtilmesi gereken bir özelliğidir. Bu açıdan bütün Kur'ân lafızlarını açıklamadığı, Kur'ân'da geçmeyen ve şazz kıraatlerde yer alan bazı lafızları eserine aldığı veyahut açıklamalarının hatalı olduğu gerekçeleriyle Râgıb el-İsfahânî'yi ve Herevî'yi çokça eleştirmektedir.

Kaynakça

- Akay, Ali. "Kâdî 'Abdulcebâr'ın Müteşâbihleri Yorumlama Metodu Üzerine Bir Değerlendirme". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2006), 293-313.
- Ali Mustafa, Muhammed Sâlih. "Kur'ân-ı Kerîm'de Nesh İddiası = en-nesh fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm: mefhûmuhu ve târihûhu ve da'âvâhu". çev. Zakir Demir. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2 (Aralık 2018): 944-952. [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]. 5/1 (2019), 463-500.
- Arslan, Mehmet Nafi. *Es-Sem'in el-Halebî'nin Hayatı ve İlmi Şahsiyeti*". FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi (2017), 29-61.
- Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer. *ed-Dureru'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*. thk. Muhammed Abdulmuîd Dân. Saydar Âbâd: Meclis Dairetu'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1972.
- Bakıllanî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Teyyîb. *İ'câzü'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1997.

- Bâz, Muhammed ‘Abbâs. *Mebâhis fî ilmi'l-kıraât ma'a beyâni usûli rivâyeti hafs*, Kahire: Dâru'l-Kelime, 2004.
- Birişik, Abdulhamit. “Ulûmü'l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/132-135. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahihi Buhâri*. thk. Mustafa Buğa. Beyrut: Dâr İbn Kesir, 1987.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Garîbü'l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/379-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Çetiner, Bedreddin. “Mesel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/299-301. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Demir, Zakir. *İbn “Akîle el-Mekkî'nin Kur’ân lafızlarının ilâhîliğine yaklaşımı”*. Tefsir Araştırmaları Dergisi, 6/2 (2022), 605-609.
- Demir, Zakir. *Tefsir Terimbilimi'ne Alternatif Bir Alan: Ta'Rifât, Hudûd ve Mustalahât Kitabiyâtı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Duman, M. Zeki, Mustafa Altundağ. “Hurûf-ı Mukattaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/401-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ebû “Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ. *Mecâzu'l-Kur’ân*. thk. Muhammed Fuad Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1381.
- Ebu'l-Mehâsin, Cemaluddîn Yûsuf b. Tağri Berdî b. Abdullah ez-Zâhirî. *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısır ve'l-Kahire*. Mısır: Darû'l-Kûtûb, ts.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ*. yy: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Hatip Abdülaziz. “Semîn el-Halebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/492-493. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- İbn ‘Atiyye, Kâdî Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlip el-Endülüsi. *Muharreru'l-vecîz*. Thk. Abdusselam Abduşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn İmâd, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî Ebû'l-Fellâh. *Şezerât ez-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Dimaşk: Dâr İbn Kesîr, 1986.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer Ebü'l-Fidâ. *Tefsîru'l-Kur’ân'il-azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. Riyad: Dâru't-Taybe, 1999.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân. *Funûnu'l-efnân fî uyûni ulûmi'l-Kur’ân*. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1987.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân. *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fî ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*. Beyrut: Risâle, 1984.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mubârek b. Muhammed b. Muhammed el- Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*. thk. Tâhür Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed et-Tanahî. Beyrut: el-Maktabetul-İlmiyye, 1979.
- Kattân, Mennâ' Halil. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur’ân*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1986.
- Kurtûbî, Muhammed b. Ahmet. *el-Camî lî ahkâmi'l-Kur’ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Risâle, 2006.
- Mahallî, Celâleddîn Muhammed b. Ahmed. *Bedrü't-tâli' fî hilli elfâzi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Murteda Muhammed b. Ahmed ed-Dâğistânî. Dimaşk: Risâle, 2005.
- Nüveyrî, Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Kâsım Muhibbiddîn. *Şarhu Taybatî'n-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Mecdî Muhammed Sürür Sa'd Baslûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hasan Fahreddîn *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâr İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, 1420

- Sâlih, Subhî. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.
- Sefâkisî, Ali b. Muhammed b. Sâlim. *Gaysu'n-nef' fi'l-kıraâtî's-seb'a*, thk. Ahmed b. Mahmud Abdusseme' eş-Şâfiî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Semîn, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Abduddâim el-Halebî. *'Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz*. Thk. Muhammed Bâsil Uyûni's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- Semîn, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Abduddaim el-Halebî. *ed-Dürrü'l-masûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed Harrat. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Semîn, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Abduddaim el-Halebî. *el-İkdu'n-nedîd fi şerhi'l-kasîd* (min evveli'l-kitâb ilâ evveli bâbi'l-fethi ve'l-imâle). thk. Eymen Rüşdî Süveyd Cidde: Dâru nûri'l-mektebât, 2001.
- Semîn, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yûsuf b. Abduddâim el-Halebî. *el-Kavlu'l-vecîz* (Bakara süresi 106-162 âyetler arası). thk. Abdullah b. 'Îd b. Rumeys es-Sâi'dî. Medine: el-Câmiatu'l-İslamiyeti bi'l-Medineti'l-Münevvere, külliyeti'l-Kur'ân-i'l-Kerîm, Yüksek Lisans Tezi, (1430 h.)
- Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed b. Uzeyz. *Garîbu'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetu Muhammed Ali Subeyh ve Evlâduh, 1963.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebûbekr Celaluddîn. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Risale, 2011.
- Şafiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*, Kahire: Mustafâ el-Bâbi el-Halebî, 1940.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl*, thk. Ahmed Azzu İnaye. Dımaşk: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1999.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli' âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Hicr, 2001.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa. *Süneni Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Uzun, Nihat. "Kur'ân'ı Tanımlamanın Keyfiyeti: Kur'ân Tanımlarının Tarihsel Serencamı Üzerine Bir İnceleme". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018), 100-140.
- Ünal, Mehmet. "Kur'ân'ın Fonetik Naklinin Tahlili (Kıraat İlmi ve Kısa Tarihi)". *Tefsir El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed. *Esbâbu nüzüli'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412.
- Watt, Montgomery. *İslâm ve Hıristiyanlık*, Çev. Dr. Turan Koç. İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.
- Yavuz, Yûsuf Şevki, "İ'cazü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 21/403-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yerinde, Adem. "Müşkilü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/164-167. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an-ğavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücihi't-te'vil*. thk. Adil Ahmet Abdumevcûd, Ali Muhammed Mi'vad. Riyad: Abikan yay, 1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Yy.: Dâru İhyâi'l-Kutübî'l-Arabiyye, 1957.
- Zeyd, Mustafa. *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1987.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilu'l-İrfân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Mısır: Matbaatü İsa el-Bâbi el-Halebî ve Şürekâhû, ts.